

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET U ZAGREBU
Odsjek za povijest umjetnosti

DIPLOMSKI RAD

**REVITALIZACIJA I ZAŠTITA URBANISTIČKE I ARHITEKTONSKE
CJELINE NASELJA TRNSKO U ZAGREBU**

Marta Medvešek

Zagreb, 2016.

Temeljna dokumentacijska kartica

Diplomski rad

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

REVITALIZACIJA I ZAŠTITA URBANISTIČKE I ARHITEKTONSKE CJELINE
NASELJA TRNSKO U ZAGREBU

Marta Medvešek

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rad sadrži 76 stranica i 28 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Trnsko, stambeno naselje, mikrorajon, CIAM, funkcionalizam, Novi Zagreb, Maretić, urbanistička baština

Mentor: dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, redoviti profesor

Ocjenjivači: dr. sc. Franko Ćorić, docent

dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, redoviti profesor

dr. sc. Marko Špikić, izvanredni profesor

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

SADRŽAJ

UVOD	5
1. KONTEKST NASTANKA TRNSKOG	8
1.0. Zagreb – cjelovit grad.....	8
1.1. Nastanak novog dijela grada – širenje preko Save	8
1.1.1. Utjecaji CIAM-ova urbanizma – funkcionalizam a ne socijalizam.....	9
1.1.2. Postavke Atenske povelje iz 1933. godine	11
1.1.3. Primjena koncepta na Novi Zagreb.....	12
1.1.4. Tijek izgradnje i nedovršenost	13
2. TRNSKO – PROJEKT I IZGRADNJA	16
2.1. Položaj i kompozicija naselja	16
2.2. Stambena izgradnja.....	18
2.3. „Srce“ naselja i objekti javnog sadržaja	20
2.3.1. Opskrbno-trgovački centar Trnsko	20
2.3.2. Robna kuća Nama	21
2.3.3. Osmogodišnja škola	22
2.3.4. Sjeveroistočni podcentar	22
2.4. Slobodne površine i dječja igrališta.....	23
2.4.1. Stockholmski seminar	24
2.4.2. Tragovi optimističnog humanizma u Trnskom.....	25
3. DANAŠNJE STANJE OSTARJELOG „NOVOG DIJELA GRADA“ I TRNSKOG	27
3.1. Nedovršenost izgradnje i kritike.....	27
3.2. Opis sadašnjeg stanja naselja.....	30
3.3. Postojeće inicijative.....	32
4. PLAN REVITALIZACIJE I ZAŠTITE TRNSKOG	33
4.1. Afirmacija u kontekstu urbanističke baštine grada Zagreba.....	33
4.1.1. Internacionalni utjecaji i europsko naslijeđe.....	33
4.1.2. Nematerijalna baština – zaštita koncepta	34
4.1.3. Afirmiracija položaja Trnskog u slijedu nastanka Novog Zagreba	36
4.2. Valorizacija vrijednosti Trnskog	37

4.2.1. Trnsko kao urbanistička cjelina	37
4.2.2. Kompozicija Trnskog.....	38
4.2.3. Stambena arhitektura – bezličnost ili neutralnost i pitanje starenja zgrada	39
4.2.4. Objekti javne namjene	42
4.2.5. Zeleno naselje	43
5. METODE OBNOVE – AKTIVNI PRISTUP ZAŠTITI.....	45
5.1. Revitalizacija cjeline – urbana afirmacija.....	45
5.2. Obnova stambenog dijela	48
5.3. Kreativni pristup obnovi.....	48
5.3.1. Oblikovanje prošlosti za budućnost	48
5.3.2. Trnsko kao turistička atrakcija – muzej na otvorenom.....	49
ZAKLJUČAK	51
ILUSTRACIJE.....	55
IZVORI ILUSTRACIJA	72
BIBLIOGRAFIJA	74

UVOD

Prostor je potrebno poznavati da bismo u njemu mogli djelovati, piše profesor Srečko Pegan,¹ a poznavati prostor znači „*razumjeti ono što vidimo, dokučiti elemente koji čine prostor dopadljivim ili odbojnim, razumjeti odnos stanovnika prema tom prostoru, procijeniti objektivne mogućnosti njegova uređenja i korištenja.*“ Kako bismo ga mogli zaštititi i učiniti ugodnim za život, potrebno je prepoznati njegove posebnosti nastale povijesnim i suvremenim razvitkom grada i razumjeti njegova oblikovna i funkcionalna obilježja.²

Upravo je „*sretna okolnost dugotrajnog boravka na terenu*“³ bila ključna za izbor teme diplomskog rada. U novozaagrebačkom naselju Trnsko provela sam više od dvadeset godina života. Na vlastitoj sam koži osjetila prednosti i nedostatke naselja, upoznala složenost njegovih problema i način na koji ga stanovnici promatraju i s njime žive. Kako vrednovati naselje Trnsko u okviru urbanističke baštine grada Zagreba? Na temelju kojih prostornih i povijesnih kvaliteta? Koje su njegove posebnosti u odnosu na druga novozaagrebačka naselja ili druge dijelove grada? Neke su od tema koje ću pokušati obraditi ovim radom.

U trenutku u kojemu cjelovito rješenje Novog Zagreba na papiru još nije izrađeno ali ideja o modernom funkcionalističkom gradu već postoji, Trnsko nastaje kao prvi pokušaj stvaranja jedne njegove kasete. S obzirom da je riječ o prvom naselju građenom prema cjelovitom urbanističkom rješenju na novozaagrebačkom području, obilježio ga je gotovo sramežljivi ton eksperimenta. Ono je nastalo prije nego što su se planeri u prostor odvažili ući blokovima poput Super Andrije ili Mamutice⁴, čak i prije osmerokatnih montažnih „limenki“.⁵ Upravo zahvaljujući tim sretnim okolnostima, Trnsko se danas ističe posebno humanim – usudila bih se reći i najhumanijim novozaagrebačkim – mjerilom. Međutim, u valorizacijama novozaagrebačkog područja redovito se preskače Trnsko i njegova uloga kao „prvog“ i „eksperimentalnog“ naselja za stjecanje iskustava i samopouzdanja za pothvate koji su

¹ Dr. sc. Srečko Pegan, dipl.ing.arh., redoviti profesor na Katedri za urbanizam, prostorno planiranje i pejzažnu arhitekturu na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

<http://www.arhitekt.unizg.hr/SU/Lists/Voditelji/DispForm.aspx?ID=26>, datum pristupa: 11. travnja 2016.

² Pegan, 1996: 101

³ Slično navodi kulturna antropologinja Valentina Gulin Zrnić, koja je veći dio života provela u novozaagrebačkim naseljima te veliki dio istraživanja novozaagrebačkih prostora utemeljila na iskustvima prikupljenim tijekom svakodnevnog života. Gulin Zrnić, 2009: 31

⁴ Super Andrija je višestambena zgrada s oko 300 stanova, izgrađena 1973. u naselju Siget prema projektu Miroslava Cantinellija, dok se Mamutica, izgrađena 1974. u naselju Travno (arhitekt Đuro Mirković) ubraja među najveće stambene zgrade Europe s oko 1160 stanova. Bilić, Ivanković, 2006: 130; Catinelli, 1975: 4; Mirković, Postružnik, 1976: 6

⁵ Popularni naziv koje su montažni stambeni objekti »JU-60« i »JU-61« „zaradili” zbog upotrebe aluminijskih oplata. Mattioni, 2007: 23; Margaretić Urlić, 2008: 39

uslijedili. Diplomskim bih radom voljela pridonijeti afirmiranju položaja Trnskog u razvojnem slijedu Novoga Zagreba. Uostalom, ne govori li tome u prilog i činjenica da se naziv *Novi Zagreb*, prije nego što je upotrijebljen za cjelinu, pojavio upravo kao ime ovoga mikrorajona?⁶

Cilj mi je u sklopu ovog pokušaja reafirmacije naselja artikulirati i objektivno argumentirati zašto Trnsko smatram izrazito uspješnim i vrijednim primjerom funkcionalističkog planiranja sredine prošloga stoljeća, u kojemu se, unatoč gorućem pitanju stanovanja velikog broja ljudi, vremenskom pritisku i skromnim financijskim sredstvima, ostvarila visoka kvaliteta životnog prostora. Nadam se da bi reafirmacija naselja u kontekstu njegova nastanka kao i na osnovi prostornih vrijednosti, mogla potaknuti obnovu Trnskog na kojemu je zub vremena ostavio trag. Čini mi se da bi temeljiti pristup imao višestruko smisla – integralnim planom obnove i zaštite naselje Trnsko moglo bi zasjati kao iznimni primjer duha toga vremena, koji nam danas može djelovati naivno, ali iz čijega se entuzijazma i borbenosti puno toga može naučiti.⁷ Razloge zbog kojih smatram da bi se Trnsko svakako trebalo obnoviti, a kao obnovljeno moglo čak i prezentirati kao ogledno, „muzej naselje“ – uspješan i poučan primjer arhitekture i urbanizma s kraja pedesetih i početka šezdesetih godina prošloga stoljeća – pokušat ću obrazložiti u radu.

Prvi dio rada bavi se temeljnim urbanističkim postavkama Novog Zagreba, koje projektiranje i izgradnju naselja smještaju u širi povijesni i prostorni kontekst te objašnjavaju njegov odnos prema gradu u cjelini.

Drugi dio rada usredotočen je na urbanistički plan naselja Trnsko i njegovu realizaciju, podrobnije se baveći postavkama modernog urbanizma. Uz predstavljanje smještaja i kompozicije cjeline te karakteristika stambene izgradnje, detaljnije se obrađuju i pojedini objekti javnog sadržaja, poput Dragomanovićeve Name ili Nikšićeve osmogodišnje škole, koji se ističu kao visoki dometi zagrebačke kasne moderne arhitekture. Posebno poglavlje posvećeno je predstavljanju stručnog seminara o planiranju i održavanju dječjih igrališta i sportsko-rekreacijskih površina održanog u Stockholmu 1958. godine, čiji se duh izravno odrazio na prostore Trnskog. Optimistični humanizam kakav je pedesetih godina vladao europskim prijestolnicama u kasnijim je novozagrebačkim naseljima izgubio žar. Upravo je

---

⁶ *Mikrorajon Novi Zagreb I i II*, dok se cjelina novog dijela grada naziva „Južnim Zagrebom“. Gulin Zrnić, 2009: 71

⁷ Hall, 2005: 109

težnja za praćenjem najsuvremenijih europskih trendova i spoznaja ponajviše uvjetovala kvalitetu projekta ovog naselja.

Treći dio rada opisuje današnje stanje naselja – osim nepotpune realizacije prvotne zamisli i nedovršenosti izgradnje, suočavamo se s istrošenošću i različitim oblicima devastacije objekata, od kojih neki zahtijevaju hitnu obnovu. Mnoge od zahvata korisnici objekata poduzimaju na svoju ruku, što doprinosi narušavanju izgleda i funkcije. Zato bi se čim prije trebao izraditi cjeloviti plan obnove prema kojemu bi se svi budući zahvati morali ravnati. Međutim, unatoč lošem stanju i devastacijama, primjetljiva je i jedna veoma pozitivna promjena. U cijelome naselju razraslo se bujno zelenilo koje je u potpunosti promijenilo prvotnu sliku naselja koja je u vrijeme nastanka, ne bez razloga, bila okarakterizirana kao „suhoparna“ i „bezdušna“.

Četvrtim dijelom otvara se pitanje revalorizacije naselja, na dvije razine. S jedne strane Trnsko se razmatra u odnosu na širi kontekst zagrebačke urbanističke baštine. S druge strane, ističu se vrijednosti na razini naselja kao urbanističke cjeline, a zatim i važnosti pojedinačnih objekata koji se smatraju antologijskim ostvarenjima 1960ih godina.

Završni, peti dio rada usmjeren je na metode obnove i zaštite. U njemu je riječ o kreativnom pristupu obnovi, odnosno mogućnostima „oblikovanja“ baštine za budućnost. Na temelju svih obrađenih karakteristika Trnskog rad završava prijedlogom njegove obnove i prezentacije u obliku „muzeja naselja“ kojime bi se sačuvale izvorne konceptualne vrijednosti cjeline te istovremeno obogatila turistička ponuda grada Zagreba.

1. KONTEKST NASTANKA TRNSKOG

1.0. Zagreb – cjelovit grad

„Zagreb je čitak grad, jer ništa ne skriva, jer je sve svoje slojeve horizontalno povezoao u mozaik u kome se održava vremeplov duha opredmećenog u prostoru.“⁸ Iz strukture Zagreba možemo „kao na dlanu“, kako objašnjava profesor Ivo Maroević, čitati njegov razvojni tijek, uspješne i neuspješne poteze, povezanosti i zapreke, smjerove širenja i nedovršenosti. Srednjovjekovna dvojna gradska jezgra, „utemeljiteljski“ Donji grad blokovske izgradnje urešen nizom reprezentativnih zdanja prozračno raspoređenih po parkovima Zelene potkove, reprezentativne ali nedovršene modernističke aleje, funkcionalistički grad preko Save, meki rubovi koji se prožimaju s brijegom i dolinom. Zagreb je cjelovit grad koji se organski širi od svog središta, objašnjava Maroević, grad „koji nije idealan u svim svojim segmentima, koji ukazuje na niz neriješenih urbanih problema, ali u kojemu se prepoznaje volja ljudi koji su ga stvarali da bude baš takav.“⁹ A Novi je Zagreb njegov jednakovrijedan dio, kojemu trebamo pristupiti s poštovanjem, svjesni njegovih nedostataka ali i vrijednosti koje možemo zaštititi i predstaviti kao modernu urbanističku baštinu.

1.1. Nastanak novog dijela grada – širenje preko Save

Prelazak Save nije se dogodio slučajno. Grad koji se oduvijek širio polagano i postupno, nespremnog je zatekla nova situacija nakon Drugog svjetskog rata. Obnovom industrije i osnivanjem novih pogona došlo je do pojačanog procesa deagrarizacije. Rijeke ljudi napustile su domove i krenule u grad za novim radnim mjestima. Gotovo preko noći pred Zagrebom se našlo pitanje stanovanja golemog broja ljudi.¹⁰ O veličini migracije i hitnosti izgradnje svjedoči podatak da je Zagreb 1946. godine imao 270 000 stanovnika, a 1969. već 570 000.¹¹ Zbog velikog nedostatka stanova, sredinom 1950ih godina pojavljuje se nekontrolirana „divlja izgradnja“ na rubovima grada, koju je trebalo zaustaviti „brzom i radikalnom urbanističkom intervencijom“.¹² Funkcionalistički pristup izgradnje stambenih naselja, uz veće ili manje razlike upotrebljavan u većini europskih gradova u to vrijeme, zahtijevao je

⁸ Maroević, 1999: 16

⁹ Maroević, 1999: 15

¹⁰ Kolacio, 1960: 4; Maretić, 1970:49

¹¹ Maretić, 1970: 49

¹² Maretić, 1960: 12; Gulin Zrnić, 2009: 49

velike slobodne površine. Budući da na starim, nedovršenim dijelovima grada poput Trnja i Trešnjevke nije bilo dovoljno slobodnog prostora, niti dovoljno financijskih sredstava za veće rekonstrukcije, procijenilo se da je planska izgradnja s desne obale Save najbolje rješenje, unatoč potpunom izostanku infrastrukture. Nacionalizacijom i konfiskacijom velike su prekosavske slobodne površine, dotad prekrivene livadama, poljima, savskim meandrima i pokojim seoskim gospodarstvom, postale društveno vlasništvo, što je otvorilo mogućnost za velike građevinske poteze.¹³ „*Bolje lokacije*“ trebale su se čuvati za neke pogodnije prilike, koje i dan danas čekamo.¹⁴

Cjeloviti urbanistički plan izgradnje područja južno od Save 1950ih još ne postoji, no nastojanja za širenjem grada preko rijeke već su prisutna. Strateško smještanje značajnih objekata, premještanje Zagrebačkog velesajma, početak rješavanja komunalne mreže i odbacivanje *Direktivne regulacione osnove* iz 1953. godine jer Savu ne prelazi dovoljno „*odlučno*“, ukazuju na viziju budućeg grada.¹⁵ Veliku ulogu u širenju na jug imao je i Većeslav Holjevac, zagrebački gradonačelnik od 1952. do 1963. godine, o čijemu su entuzijazmu pisali mnogi autori i sudionici projekta.¹⁶ Iako je, dakle, prvo cjelovito rješenje Novog Zagreba objavljeno tek 1962., jasno je da je ideja o funkcionalističkom pristupu izgradnji grada postojala već ranije, a svakako u trenutku izgradnje naselja Trnsko.¹⁷

1.1.1. Utjecaji CIAM-ova urbanizma – funkcionalizam a ne socijalizam

Za razumijevanje projekta naselja Trnsko, važno je smjestiti ga u širi vremenski i prostorni kontekst nastanka. Koncept stambenog naselja ili mikrorajona proizlazi iz osnovnog funkcionalističkog koncepta utvrđenog na *Međunarodnim kongresima moderne arhitekture – Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (CIAM)*. Na tom konceptu temelji se kasniji idejni plan Novog Zagreba, a korišten je već i u planiranju stambenog naselja Trnsko.

¹³ Gulin Zrnić, 2009: 47; Strukić, 2010: 12

¹⁴ Maretić, 1970: 48-55; Gulin Zrnić, 2009: 49; Strukić, 2010: 11

¹⁵ Izgradnja Brodarskog Instituta i Hipodroma 1952.; Velesajam otvoren 1956., Most slobode – najvažnija poveznica s gradom - izgrađen 1959. Gradska skupština odbacila prvi urbanistički plan nakon rata *Direktivnu regulacionu osnovu Zagreba* Vlade Antolića iz 1953. zbog neprikladnog željezničkog rješenja i nedostatnog naglaska na širenje preko rijeke. Franković, 1985: 86; Strukić, 2010: 12

¹⁶ Npr. Uhlik, Maretić, Bartolić; Strukić, 2010: 12.

¹⁷ Arhitektica Dubravka Vranić piše kako rezultati istraživanja upućuju na postojanje projekta Novog Zagreba i prije 1962. godine, ne u smislu nacrtu nego u smislu strategije, odnosno u obliku pripremanja okvira za izgradnju budućeg modernog grada. Vranić, 2015: 634

Na redovitim susretima CIAM-a, održanim od 1928. do 1959. godine, vodeći su svjetski arhitekti i urbanisti raspravljali o aktualnim problemima gradova izazvanim industrijalizacijom i migracijom, te o mogućim pristupima obnove.¹⁸ Zaključci definirani Atenskom poveljom iz 1933. godine¹⁹ prepoznatljivi su u većini većih europskih i svjetskih gradova nakon Drugog svjetskog rata, bez obzira pod kojim se nazivom njihove urbanističke jedinice skrivale (*mikrorajoni, stambene zajednice, grandes ensembles, new housing estates, neighbourhood unit, neue Staatsiedlungen*) ili u kojem političkom sustavu bile građene.²⁰ Slični razvoji gradova mogu se pratiti i u kapitalističkom sustavu, primjerice u južnoameričkoj Braziliji čija je osnovna rezidencijalna jedinica *superquadra* vrlo slična mikrorajonu. Stoga možemo govoriti o autonomnosti arhitekture i urbanizma u odnosu na političke i društvene sustave koji ih zapravo prisvajaju i u svoje ideologije upisuju.²¹ Drugim riječima, umjesto zrcala društvenih okolnosti, grad djeluje kao sredstvo za mijenjanje istih.²²

Zagreb je imao izrazito razvijenu tradiciju praćenja svjetskih i europskih tendencija u arhitekturi i urbanizmu te je Novi Zagreb odraz razvitka naše arhitektonske i urbanističke misli pod utjecajem poslijeratnih događanja u Europi. Inicijativa za stvaranjem novog funkcionalističkog grada južno od Save u zagrebačkim se urbanim krugovima pojavila prije nego što je društvo prešlo na samoupravni socijalizam. Prostorna artikulacija Novog Zagreba razvijena je pod utjecajem suvremenih arhitektonskih i urbanističkih koncepata, dok je društvena utemeljena na socijalističkim vrijednostima.²³ Promjena političkog sustava zapravo je, zbog kompatibilnosti koncepta modernog grada i socijalističkog sistema, samo pogodovala realizaciji tih ideja.²⁴

Urbanizam i arhitektura koji su nastajali u Novom Zagrebu u svojem oblikovanju nisu imali nikakvih ideoloških određenja – ona su se očitovala u načinu korištenja tih prostora.²⁵ Budući da se rad bavi urbanističkim konceptom, arhitektonskim formama i povijesnim prostornim vrijednostima, teme poput socijalističke vizije grada i samoupravljanja mjesnih zajednica ostavljene su po strani koliko god je to analiza naselja dopuštala. Te su teme detaljno obrađene u knjizi *Kvartovska spika* kulturne antropologinje Valentine Gulin Zrnić i kod

---

¹⁸ Gulin Zrnić, 2009: 61-62

¹⁹ Koju ne treba miješati s Atenskom poveljom iz 1931., koja se spominje u drugom dijelu rada.

²⁰ Gulin Zrnić, 2009: 49

²¹ Gulin Zrnić, 2009: 74

²² Detaljnije o sposobnosti autonomne preobrazbe arhitekture, neovisne o trenutnim društvenim okolnostima na primjeru Novog Zagreba: Vranić, 2015: 635

²³ Gulin Zrnić, 2009: 261

²⁴ Izraženo u Atenskoj povelji: gradska uprava treba doći u posjed zemljišta koja okružuju grad kako bi se osigurao uravnotežen razvoj grada; Gulin Zrnić, 2009: 71-72

²⁵ Maroević, 1999: 158

mnogih drugih autora, od povjesničara, povjesničara umjetnosti, sociologa i antropologa – zato ne ulaze u uži okvir ovoga rada. Za razumijevanje oblikovnih i programskih karakteristika naselja Trnsko potrebno je okrenuti se postavkama i smjernicama utvrđenim Atenskom poveljom.

1.1.2. Postavke Atenske povelje iz 1933. godine

Sastavljena na temelju rezultata analize 33 američka i europska grada, uključujući i Zagreb,²⁶ Atenska povelja razvoj grada definira u odnosu na četiri glavne funkcije, odnosno četiri različite ljudske djelatnosti koje zahtijevaju različitu organizaciju prostora.²⁷ To su redom stanovanje, rekreacija (upotreba slobodnog vremena), rad i kretanje (promet), iz kojih proizlazi podjela gradskog prostora na zone.²⁸ Prostorna organizacija odražava pristup industrijskog društva prema vremenu. Osnova svakog planiranja je stanovanje, na koje se zatim nadovezuju ostale tri funkcije.²⁹ Uz stanovanje, osobiti naglasak stavlja se na prometno rješenje novih prostora, koje treba prilagoditi sve razvijenijem brzom automobilskom prometu. Tranzitne i glavne ulice treba jasno razlikovati od stambenih i onih za šetnju: glavnim prometnicama stvara se mreža rezidencijalnih džepova u kojima se pješaku pruža maksimalna zaštita od automobilskog prometa. Moderna organizacija prostora odbacuje tradicionalnu funkciju ulice i trga kao javnih prostora koji spajaju stambene i trgovačko-uslužne djelatnosti. Njihova je funkcija u modernom gradu naglašeno prometna i reprezentativna, dok zelene površine, rekreacijski tereni i dječja igrališta postaju nositelji društvenog života.³⁰

Dimenzioniranje svih prostora i volumena podređuje se mjerilu pješaka, za kojega se nova urbana sredina i gradi.³¹ Predviđa se da će stanovništvo najveći dio slobodnog vremena provoditi upravo u prostorima naselja – zelene je i slobodne površine zato neophodno definirati već urbanističkim planom. Pravodobnom podjelom izgrađenih i neizgrađenih površina postiže se standardni omjer 50:50.³² Takav omjer zahtijeva visoku gradnju koja

²⁶ Za detaljnije informacije o sudjelovanju i ulozi hrvatskih arhitekata i urbanista na CIAM-ovim konferencijama i u stvaranju Atenske povelje vidjeti: Franković, 1985: 85

²⁷ Strukić, 2010: 18; Gulin Zrnić, 2009: 61; natuknice *CIAM i Funkcionalizam* s <http://www.enciklopedija.hr>; datum pristupa: 12. ožujka 2016.

²⁸ Atenska povelja (AP) u engleskom prijevodu (Tyrwhitt), točka II: A, B, C, D; točka III: 76; Gulin Zrnić, 2009: 61

²⁹ AP III: 78

³⁰ Gulin Zrnić, 2009: 63-64

³¹ AP III: 75, 86

³² Gulin Zrnić, 2009: 65

omogućuje visoku gustoću naseljenosti po kvadratnom metru.³³ Svakom stanu mora se osigurati minimalni broj sati sunčeve svjetlosti, a stambeno područje mora biti okruženo dovoljnom količinom slobodnih površina, jasno definiranih i podijeljenih na rekreaciju i šport djece, adolescenta i odraslih.³⁴ O ovim postavkama bit će više govora na primjeru urbanističkog rješenja naselja Trnsko, koje zorno pokazuje koliki su značaj planeri, osobito Mirko Maretić, pridavali ulozi slobodnih površina.

Za razumijevanje Atenske povelje važno je osvijestiti da ona nastaje kao reakcija na tadašnju situaciju u Europi, kao pokušaj pronalaska zdravog rješenja za neprihvatljive uvjete života nastale pregustom izgradnjom, lošim održavanjem, nedostatkom zelenih površina u gustom gradskom tkivu i općenito – nedostatkom prostora. Divlja izgradnja prigradskih područja, uzrokovana velikim migracijama, prislanjala se na grad ne povezujući se s njime ni fizički ni načinom života. Ne bi li se osigurao prirodni razvoj grada, bilo je neophodno hitno reagirati. Iz današnje perspektive lako je kritizirati takav pristup planiranja stambenih zajednica, njegovu „*nehumanost*“ ili osjećaj „*otuđenosti*“ takvih „*modernih*“ dijelova grada, no činjenica je da je u središtu pristupa bio prije svega čovjek i rješavanje njegovog stambenog pitanja – najosnovnijeg od svih preduvjeta za kvalitetan život. Ti prostori danas pružaju daleko kvalitetnije uvjete stanovanja nego li novi prostori nastali uslijed neregulirane izgradnje kojoj je mjerilo profit, a ne čovjek.

1.1.3. Primjena koncepta na Novi Zagreb

Funkcionalistički pristup organizacije prostora primjenjivan je u raznim dijelovima Zagreba krajem 1950ih i početkom 1960ih godina, ne samo onih s južne strane Save.³⁵ Međutim, Novi je Zagreb jedini dio grada nastao kao planirana prostorna cjelina temeljena na postavkama CIAM-ova urbanizma. Definiranje prometnih funkcija, upisivanje cjelovitih stambenih naselja u raster brzih prometnica te interpoliranje zelenih površina u kompoziciju stambenog naselja iz estetskih, društvenih i zdravstvenih razloga, odlike su koje i danas prepoznajemo u svim novozagrebačkim naseljima.³⁶

³³ AP III: 81 – Planiranje grada je znanost koja se temelji na tri dimenzije, a ne dvije. Zbog toga se uvodi element visine koji pruža mogućnost oslobađanja prostora za moderni prometni sustav i rekreacijske svrhe.

³⁴ AP II A:26, B:35,37

³⁵ Primjerice: mikrorajon uz Folnegovićeve ulicu, Studentski grad u Dubravi, Voltino naselje na Trešnjevci. Kolacio, 1960: 5; Gulin Zrnić, 2009: 49; Strukić, 2010: 18

³⁶ Gulin Zrnić, 2009: 63-64

Novi grad s južne obale Save planiran je za oko 250 000 stanovnika na 2350 ha.³⁷³⁸ Njegova struktura koncipira se prema ortogonalnoj matrici Donjega grada, prilagođenoj modernom urbanizmu. Pravilna mreža širokih prometnica prostor dijeli u stambene rajone, stambene zajednice (mikrorajone) i susjedstva. Predviđeno je 76 susjedstava raspoređenih u 25 stambenih zajednica, podijeljenih na četiri stambena rajona.³⁹

Svako susjedstvo trebalo je uz stambene objekte sadržavati opskrbni podcentar i predškolske dječje ustanove. Četiri do pet susjedstva čine jednu stambenu zajednicu – „*osnovnu organizacijsku urbanističku jedinicu prema principima suvremene organizacije grada*“. Broj stanovnika stambene zajednice određen je kapacitetom osnovne škole, a njezina veličina osnovnom gradskom prometnom mrežom.⁴⁰ Ona u svojim prostorima sadrži sve osnovne javne i opskrbne sadržaje potrebne za jednu zajednicu. Takva naselja u Novom Zagrebu nastaju na temelju dva osnovna prostorna modela – pravokutni, korišten u starijim naseljima kao što su Trnsko i Zapruđe, te organizacija prostora razlomljenom linijom, kojom se u mlađim naseljima poput Travna, Dugava ili Sloboštine nastoji postići više „*organički*“ prostor.⁴¹

Sljedeća organizacijska i prostorna cjelina jest stambeni rajon, koji obuhvaća četiri do šest stambenih zajednica i ima vlastiti centar. U Novom Zagrebu predviđena su tri centra stambenih rajona i jedno gradsko središte cijeloga prostora.⁴² Kao i u Donjem gradu, područje je trebala oplemeniti zelena potkova, koju je u grupi Urbanističkoga zavoda Grada Zagreba osmislio Mirko Maretić.

1.1.4. Tijek izgradnje i nedovršenost

Organizirana stambena izgradnja na novozagrebačkom području započinje 1957. godine uz već postojeće naselje Savski gaj, gradnjom tipiziranih objekata kakvi se koriste i u drugim dijelovima grada. Istovremeno započinje i gradnja Naselja Februarskih žrtava (danas Remetinečki gaj). Budući da se nadovezuju na već postojeće strukture, ova dva naselja ne čine urbanističku cjelinu, o čemu će kasnije biti više riječi. Stambeni objekti građeni na području Remetinečkog gaja predstavljaju prve eksperimente montažne izgradnje poduzeća

³⁷ Strukić, 2010: 16

³⁸ Maretić navodi podatak 280 000 stanovnika. Maretić, 1970: 51

³⁹ Gulin Zrnić, 2009: 43-44; Strukić, 2010: 16-17

⁴⁰ Budući da je u Novom Zagrebu raster nešto veći, unutar jedne kasete predviđene su i po dvije stambene zajednice.

⁴¹ Gulin Zrnić, 2009: 44, 45, 50; Strukić, 2010: 18

⁴² Fischer, 1985: 89; Gulin Zrnić, 2009: 50; Strukić, 2010: 17

Jugomont. Brzina i ekonomičnost izgradnje tipiziranih montažnih i polumontažnih objekata osigurali su njihovu primjenu u svim novim naseljima.⁴³

Ubrzo nakon toga, 1959.-60. godine, istočno od Savskog gaja započinje izgradnja naselja Trnsko koje, budući da je u cjelini obuhvaćeno jedinstvenim urbanističkim planom, predstavlja „*prvo cjelovito urbanizirano plansko rješenje na novozagrebačkom prostoru.*“⁴⁴ Nešto kasnije grupa urbanista i arhitekata sa Zdenkom Kolacijem na čelu izrađuje *Idejno urbanističko rješenje južnog Zagreba*⁴⁵, kojim se cijelo zagrebačko područje južno od Save prvi puta obrađuje kao cjelina.⁴⁶

Netom nakon donošenja plana započinje izgradnja Zapruda – koje se smatra najtemeljitiije ostvarenim cjelovitim prostornim konceptom u duhu funkcionalizma – a kronološki ga slijede Siget, Utrina, Sopot, Travno, Soboština, Središće i naposljetku Lanište, započeto krajem 1980ih godina. Poslije se ne grade nova naselja, već se rekonstrukcijama i dodavanjem nedostajućih sadržaja postojeća naselja nastoje završiti.⁴⁷ Napušta se funkcionalistički model izgradnje stambenih zajednica te se okreće kvalitativnom pristupu koji urbanističko planiranje shvaća kao proces a ne konačni proizvod. Od 25⁴⁸ planiranih stambenih naselja izgrađeno ih je tek desetak. Izvorno zamišljen kao jedinstven grad, Novi Zagreb zbog svoje nedovršenosti danas funkcionira kao skup manje-više neovisnih stambenih zajednica bez stvarnog zajedničkog središta.⁴⁹ Područje namijenjeno centru tog dijela grada nikada nije planski izgrađeno, već su ga prekrili neodgovarajući sadržaji poput Avenue Mall-a čija arhitektura nije vrijedna spomena a kamoli dostojna lokacije. Konačno, i od planirane novozagrebačke zelene potkove realizirani su tek „*kraci*“.⁵⁰

Funkcionalistički pristup izazvao je mnoge kritičke analize, u kojima se često miješaju sociološki i oblikovni kriteriji. No unatoč nedostacima, ostvareni prostori posjeduju određene kvalitete, osobito vidljive u usporedbi s neplanski nastalim naseljima ili gustim starijim

---

⁴³ Strukić, 2010: 16

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Prema planu iz 1962. Južnim Zagrebom naziva se cijeli prostor južno od Save, dok se Novi Zagreb koristi kao ime naselja Trnsko, a pod sintagmom „*novi Zagreb*“ misli se na cjelokupnu novu izgradnju grada nakon Drugog Svjetskog rata. Tek se sredinom 1970ih počinje koristiti u imenu Općine Novi Zagreb. Maretić u intervjuu za *trnko.net* (Cvetnić i Klemenčić) objašnjava da je razlog tomu bila želja da se Zagreb razlikuje od Beograda. Gulin Zrnić, 2009: 70; Strukić, 2010: 11; Cvetnić, Klemenčić, 2008: 16

⁴⁶ Izradila grupa autora iz Urbanističkog zavoda grada Zagreba: Neda Bešlić, Vojteh Delfin, Vladimir Ivanović, Grozdan Knežević, Zdenko Kolacio, Mirko Maretić, Zdenka Smolej, Josip Uhlik i suradnici. Kolacio 1962: 6; Mlinar, 2015: 365

⁴⁷ Franković, 1985: 87; Gulin Zrnić, 2009: 44-45

⁴⁸ Maretić navodi podatak o 24 planirana novozagrebačka naselja. Cvetnić, Klemenčić, 2008: 17

⁴⁹ Fischer, 1986: 89

⁵⁰ Na zapadu je to Park Mladenaca koji razdvaja naselja Trnsko i Siget, a na istoku Park Vjekoslava Majera (nekada Maksima Gorkog) između Zapruda i Središća. Gulin Zrnić, 2009: 47

dijelovima gradova.⁵¹ Zahvaljujući velikim slobodnim površinama, bujnom zelenilu i reduciranom prometu, „*Novi Zagreb ipak predstavlja kvalitetu*“ iako mnogi planirani sadržaji još uvijek nedostaju, smatra Josip Uhlik, jedan od njegovih stvaratelja.⁵²

Program „*urbanističke afirmacije*“ odnosno završetka i nadopunjavanja naselja, kao i pohvale i kritike koncepta mikrorajona, bit će detaljnije obrađene na primjenu naselja Trnsko u poglavljima koja slijede. Sve osnovne premise CIAM-ova urbanizma, prednosti i nedostaci, prepoznatljivi su u modelu Trnskog kojime je započela izgradnja tog budućeg, tek zamišljenog funkcionalističkog grada na južnoj obali Save.

---

⁵¹ Npr. neplanirana prigradska naselja s obiteljskim kućama nastala nakon Drugog svjetskog rata (Trokut, Podbrežje, dio Savskog Gaja), kao i povijesna naselja (Hrelić, Blato, Jakuševac, Sveta Klara, Botinec). U pojedinima danas dolazi do prožimanja (prostornog ili utjecajnog) s novoizgrađenim stambenim naseljima (npr. Hrelić srasta s Dugavama). Fischer, 1986: 88-90; Gulin Zrnić, 2009:46

⁵² Bakran, Krasić, Mrduljaš, 2005: 5

2. TRNSKO – PROJEKT I IZGRADNJA

Stambeno naselje Trnsko nastalo je prema zasebnom projektu prije izrade cjelovitog rješenja za Novi Zagreb. Idejni urbanistički projekt za *Mikrorajon Novi Zagreb I i II*, kako se naselje u početku nazivalo, izrađen je 1959. godine u Urbanističkom zavodu grada Zagreba. Autori urbanističkog plana arhitekti su Zdenko Kolacio, Mirko Maretić i Josip Uhlík, a plana hortikulture Mira Halambek-Wenzler. Izgradnja je započela početkom proljeća 1960. godine,⁵³ a plan je tijekom 1964. doraden te je mikrorajonski naziv promijenjen u *Stambena zajednica Trnsko*.⁵⁴ Naselje je planirano za oko 9 800 stanovnika, na površini od 29 ha. Za odabir lokacije zaslužni su veličina i kapacitet slobodne površine te blizina komunalnim instalacijama, a zatim i pogodnost položaja u odnosu na novi gradski centar, predviđenu prometnu mrežu i planirana nova radna mjesta.⁵⁵ Od ukupnih 29 ha naselja izgrađena površina u projektu zauzima 4,73 ha (16,3%), ceste, parkirališta i pločnici 5,67 ha (19,5%) a slobodne površine čak 18,60 ha (64,2%).⁵⁶

S obzirom da tekstualni dio originalnoga plana iz 1959.-60. nije sačuvan,⁵⁷ za razumijevanje koncepta najbolje je okrenuti se izvornom opisu jednoga od njegovih autora, objavljenom u tadašnjem glasilu *Arhitektura*.

2.1. Položaj i kompozicija naselja

U članku *Mikrorajon Novi Zagreb*,⁵⁸ Mirko Maretić navodi da je trokutasti oblik mikrorajona određen smještajem unutar željezničke pruge Zagreb-Sisak na zapadu i dvije brze cestovne prometnice na sjeveru i istoku. Glavna prometna veza naselja s gradom trebala je biti tzv.

---

⁵³ Maretić u razgovoru s *trnsko.net* za dan naselja Trnsko predlaže upravo prvi dan proljeća. Cvetnić, Klemenčić, 2008: 17

⁵⁴ Nakon toga je izrađen nikada prihvaćeni *Detaljni urbanistički plan Trnsko (DUPT) 1972.*, kojime se planiralo izmještanje pruge Zagreb-Sisak te „širenje i kompletiranje naselja“ izgradnjom druge trokutaste „polovice“ naselja (područje današnjeg Trokuta). Navodi se da je prema idejnom urbanističkom rješenju Južnog Zagreba iz 1959.-60. Trnsko bilo zamišljeno kao dva mikrorajona, svaki sa svojim stambenim dijelom i centrom. DUPT, 1972: 11, 20, 28;

kasniji *Provedbeni urbanistički plan Trnsko (PUPT) iz 1987.* također nije znatnije utjecao na koncepciju naselja. Strukić, 2010: 28

⁵⁵ Maretić, 1960: 11; Maretić, 1996: 28

⁵⁶ Ovi podaci se danas ponešto razlikuju zbog nedovršenosti i prenamjene pojedinih površina.

⁵⁷ Navedeno već u PUPT-u iz 1987., str. 9

⁵⁸ Maretić, 1960: 12-14

produžena Runjaninova ulica na istočnom rubu naselja, koja ukazuje i na osmišljavanje novoga naselja u kontekstu postojećega grada.⁵⁹

Najveći dio površina namijenjen je stanovanju. Pretežito longitudinalne četveroetažne⁶⁰ stambene zgrade ritmično su raspoređene u smjeru S-J ili I-Z, uz iznimku šest „*stambenih tornjeva*“ koji zaokrenutom orijentacijom naglašavaju središte naselja. Zelene slobodne površine razmještene između stambenih objekata ostvaruju ritmičan slijed zgrada-park-zgrada na prostoru cijeloga naselja, a zeleni pojas i nizovi garaža položeni uzduž željezničke pruge osiguravaju zvučnu, sigurnosnu i zdravstvenu zaštitu.

Glavni centar predviđen je u središtu mikrorajona, dok su opskrbni podcentri raspoređeni u odnosu na broj stanovnika i predviđene gravitacije kretanja. U centru je planirana većina objekata javne namjene: ugostiteljski, trgovački, čisti obrtno-servisni i drugi objekti javnog značaja. Pomalo izmaknuti iz samog središta smješteni su osnovna škola, športska dvorana i dječji vrtić. Predviđeni kapacitet osmogodišnje škole u skladu je s veličinom mikrorajona, a na njezin je smještaj, osim pozicije glavnog centra naselja, utjecala i postojeća depresija materijalne grabe iskoristiva za školsko igralište. U blizini centra, a s obzirom na povoljnu gravitaciju, smješteno je još jedno veće igralište za djecu školske dobi.

Iz skupine javnih sadržaja grupiranih u centru naselja izdvojen je jedino restoran u sjeverno-istočnom podcentru, kojemu se radi lokacije dostupne širem građanstvu pridaje nešto više pažnje. Nečisti obrti i servisi predviđeni su u perifernim dijelovima mikrorajona.

Velika se pažnja posvećuje i oblikovanju slobodnih površina, na kojima se, uz dva već spomenuta športska igrališta, predviđa i niz manjih dječjih igrališta. Ona se razmještaju između stambenih blokova, kao svojevrsan „*produžetak stana*“ čime se roditeljima omogućava da s prozora nadgledaju djecu.⁶¹ U planu bio i dječji paviljon južno od centra naselja, no on nije realiziran.⁶²

U sklopu prometnog rješenja, predviđena su dva čvora – na sjeveru i na jugu – na kojima se pješački promet trebao regulirati pothodnicima. Unutarnja cestovna mreža vezana je za sustav

⁵⁹ Produžena Runjaninova zamišljena je kao ulica od pješačkog pothodnika podno željezničke pruge istočno od Studentskog centra, zatim uz Fakultet elektrotehnike i računalstva i Ulicu Ivana Lučića (tzv. Sveučilišnu os) prema novom planiranom mostu preko Save, sve do istočne tangente Trnskog i dalje prema neurbaniziranoj južnoj periferiji grada. Barišić Marenčić, 2013: 277

⁶⁰ Riječ je zapravo o peterokatnicama odnosno objektima sa šest etaža. Nazivanje prizemlja razizemljem, a prvog kata prizemljem bila je uobičajena praksa kako bi se izbjegla obveza gradnje dizala, objašnjava Marenčić u dužoj verziji razgovora za *trnsko.net*, objavljenoj na njihovoj web stranici koja je trenutno nedostupna (str. 5, PDF dokument pohranjen 14.01.2014).

⁶¹ UN, 1958: 41

⁶² Marenčić, 1960: 14

brzih gradskih prometnica: Aleju Borisa Kidriča (danas Aveniju Dubrovnik) na sjeveru, produženu Runjaninovu na istoku i „Prvu paralelnu“ na jugu. Dvosmjerne ceste u naselju – funkcionalno i ekonomično rješenje – omogućuju direktni pristup svakom objektu. Pločnici („pješački hodnici“) uglavnom prate glavne unutarnje prometnice, a pridodana im je i nekolicina proširenih pješačkih staza i „pasaža“ koji pojedine dijelove mikrorajona povezuju s osmogodišnjom školom i centrom naselja. Na taj je način prijelaz pješaka preko ceste, a osobito djece, sveden na minimum.

Iz opisa projekta čitljive su teorijske postavke CIAM-ova urbanizma, no za dublje razumijevanje pažnje koja se posvećuje planiranju slobodnih površina i sigurnog kretanja pješaka (osobito djece) treba se okrenuti Stockholmskom seminaru, o kojemu će biti više riječi u zasebnom poglavlju.

2.2. Stambena izgradnja

Izgradnja naselja započinje stambenim dijelom, koji se, izuzevši nebodere, gradi uglavnom od 1959. do 1965. godine. Izgrađeno je ukupno 32 horizontalna stambena bloka (većinom objekti sa suterenskom etažom, prizemljem i 4 kata) i 7 nebodera (6 stambenih tornjeva s 13 i jedan sa 16 katova).⁶³ Riječ je o tipiziranim objektima montažnih i polumontažnih sustava, a jednostavnost oblika i materijala odraz je raspoloživih sredstava. Takvi tipizirani objekti arhitekata Ivana Bartolića, Branka Tučkorića i drugih u tom su se razdoblju primjenjivali uz veće ili manje razlike diljem grada, u cilju ekonomičnog rješavanja stambenog pitanja velikog broja ljudi.^{64,65}

Glavna karakteristika tlocrta zgrada maksimalna je iskorištenost katne površine. Predviđena struktura stanova određivala se tadašnjom prosječnom strukturom domaćinstava u Zagrebu, stoga je naglasak stavljen na stambene jedinice s 4 ležaja odnosno dvosobne stanove (69% od ukupnog broja stanova).⁶⁶ U zgradama tipa „Bartolić“, koje se u Trnskom prostiru u najvećem broju, razlikuju se središnja stubišna jedinica (sadrži tri dvosobna stana) i krajnja stubišna

⁶³ Zbog znatne visine podzemnih voda, podrume zgrada nije bilo poželjno graditi. Maretić, 1960: 14

⁶⁴ Kolacio, 1960: 5; Strukić, 2010: 31

⁶⁵ Bartolić navodi da je prema njegovim projektima nastalo 30 000 stanova; objašnjava da je rješavao socijalni stambeni problem, a kvalitetu je ostvario koliko su mu to propisi, standardi i raspoloživ građevinski materijal dopuštali. Haničar Buljan, 2007: 9

⁶⁶ Maretić, 1960: 14

jedinica (dva trosobna i jedan jednosobni stan) koje se ponavljaju u svim objektima.⁶⁷ Tip „Tučkorić“ sadrži jednosobne i dvosobne stanove povezane u niz, a tip „Korbar“ stubišne jedinice s tri dvosobna stana.⁶⁸ Jelinekovi neboderi sadrže tri dvosobna i jedan trosoban stan po katu.⁶⁹ Svaka je zgrada, prema tadašnjoj gradskoj odluci, obavezno trebala imati prostorije za djecu, a u nekima su planirane i društvene prostorije te prostorije za pranje i sušenje rublja. Kasnijim ukidanjem odluke ti su se prostori najčešće prenamijenili za stambene ili uslužne svrhe.⁷⁰

U visokoj funkcionalističkoj izgradnji koja omogućuje otvaranje velikih slobodnih površina, neposredni kontakt sa svježim zrakom, zelenilom i svjetlošću nastoji se ostvariti vertikalno, upotrebom balkona, francuskih prozora i lođa. Njihova primjena u Trnskom nije raširena kao u mlađim novozagrebačkim naseljima, a razlog tomu je, objašnjava Bartolić, naredba ministra građevine da se oni ukinu zbog štednje.^{71,72}

Na samom ulazu u naselje, uz Aveniju Dubrovnik, izgrađene su polumontažnim sustavom dvije zgrade tipa „Volta“ arhitekta Drage Korbara. Uz sjeveroistočni rub s Parkom Mladenaca graniči jedan dvojni objekt arhitekta Borivoja Feldmana sa 7 stubišnih jedinica.⁷³ No oba navedena objekta ostaju iznimke u naselju u kojem prevladavaju karakteristične vizure tipova „Bartolić“ i „Tučkorić“. U panorami naselja osobito je zanimljiv Feldmanov neboder kojim se, kao najvećim vertikalnim naglaskom u naselju, uspostavlja vizualni dijalog s istovjetnim objektom u susjednom Savskom Gaju.⁷⁴

Korištenje ekonomičnih tipskih projekata zgrada, do kojeg dolazi zbog ograničenih sredstava u projektiranju stambenog dijela, jedna je od najčešćih zamjerki rješenju naselja. O mogućim dobrim posljedicama uporabe tipskih objekata za sliku naselja govorit će se u jednome od

⁶⁷ Anegdota o nastanku tipa „Bartolić“: krajem 1950ih Holjevac je Bartolića pozvao u Ured za izgradnju grada gdje su ga pitali može li „*hitno napraviti nešto preko Save*“. Bartolić je tada radio stambeno-trgovačku kuću u Ogulinu te su mu predložili da na temelju tog projekta napravi i nešto za Trnsko. Iz dijela tog objekta nastao je prvi tip stambenog bloka, a kad je tipizacija bila razrađena, model se prilagođavao željenom broju katova ili stubišta. Haničar Buljan, 2007: 9

⁶⁸ Maretić, 1960: 13

⁶⁹ Uz tehnički opis nebodera, Jelinek se u članku *12-katni toranj u naselju Trnsko* osvrće i na tadašnji odnos prema arhitektu i svođenju arhitektonske struke na puke estetske odabire prilikom izgradnje; Jelinek 1965: 2; Strukić, 2010: 38-39

⁷⁰ Strukić, 2010: 32; DUPT, 1972: 6; Maretić, 1996: 30

⁷¹ Haničar Buljan, 2007: 9

⁷² Balkoni se u Trnskom pojavljuju tek na nekoliko objekata tipa „Bartolić“ u južnom dijelu naselja i na Jelinkovim neboderima; francuski prozori na tipu „Volta“, a lođa na Feldmanovom dvojnemu objektu. Strukić, 2010: 32

⁷³ Tip „Volta“ korišten je i u izgradnji Voltinog naselja koje se gradilo istodobno kad i Trnsko, a uz određene promjene i na pojedinim objektima u Sigetu. Feldmanov dvojni objekt kasnije je korišten pri izgradnji Dubrave. Domljan, 1964b: 12-13; Strukić, 2010: 32

⁷⁴ Fischer, 1974: 29; Barišić Marenić, 2013: 278

sljedećih poglavlja. Za razliku od stambene izgradnje, oblikovanju zgrada zajedničkih i trgovačko-ugostiteljskih sadržaja u središtu naselja posvećeno je više pažnje i sredstava, kako to jedno „srce“ nove zajednice i zaslužuje.

2.3. „Srce“ naselja i objekti javnog sadržaja

Urbanistički plan Trnskog predvidio je, kao što je već navedeno u opisu projekta, sve potrebne sadržaje u skladu s monofunkcionalnim konceptom jednog stambenog naselja. Većina pratećih sadržaja gradi se nakon što su stambeni objekti već velikim dijelom završeni, a dio nije nikada realiziran.

2.3.1. Opskrbno-trgovački centar Trnsko

Centar naselja u obliku opskrbno-trgovačkog kompleksa gradi se od 1963. do 1969. godine. Autori Aleksandar Dragomanović, Radovan Nikšić i Edo Šmidihen centar su zamislili kao „srce“ nove stambene zajednice – odnosno „cuore“, kako ga Boris Magaš naziva – mjerilom i prostornim odnosima prilagođeno svijetu pješaka.⁷⁵ Razni javni i uslužni sadržaji grupiraju se oko razvedenoga pješačkog poteza pretežito prizemne strukture. Kontinuiranim smjerom kretanja, povezanošću vanjskog i unutarnjeg prostora te minucioznošću detalja, taj potez čovjeka prenosi „iz širokih aspekata automobilske jurnjave u svijet oživljenog »cuorea« u kojem se susreću svi stanovnici susjedstva.“⁷⁶

Unutar sklopa razvedenih masa, na površini od 2,6 ha, planirani su pješačka djelomično natkrivena ulica, dva trga i nekoliko perivojnih zona.⁷⁷ Kako navodi plan naselja iz 1964. godine, pješački je potez trebao sadržavati: društveni dom s dvoranom za kulturno-zabavne priredbe (realiziran bez dvorane), upravu mjesne zajednice (nije izgrađena), robnu kuću, jaslice (umjesto originalnog projekta sagrađene kao aneks vrtiću), restoran (nerealiziran), razne uslužne servise, zdravstvenu stanicu, poštanski ured (nerealiziran) i automatsku telefonsku centralu.⁷⁸

Izgradnja je započela Dragomanovićevom robnom kućom, nakon koje je slijedio zdravstveni centar (apoteka i ambulanta) u projektu Nikšića, Dragomanovića i Šmidihena (oboje otvoreno

⁷⁵ Maretić, 1996: 28; „cuore“ kod: Magaš, 1967: 39

⁷⁶ Magaš, 1967: 39

⁷⁷ Žunić, Karač, 2015: 287

⁷⁸ Strukić, 2010: 47

1966.), a zatim i središnji dio cjeline, natkriveni pasaž s lokalima prema projektu Ede Šmidihena (1967.-69.). Važno je napomenuti da autori objekata nisu imali bitnog udjela u kompozicijskom rješavanju cjeline, nego su samo razrađivali pojedine njezine dijelove – gabariti i oblici kompleksa već su bili određeni maketom Južnog Zagreba Urbanističkog zavoda grada Zagreba iz 1962. godine.⁷⁹ Gradnja centra protekla se do kraja šezdesetih, a od devet navedenih sadržaja manje od pola ih je realizirano ili izvedeno do kraja. Mnogi od predviđenih sadržaja, u nekom trenutku čak i realizirani (poput cvjećarnice), danas više ne postoje.⁸⁰

Sredinom šezdesetih godina prošloga stoljeća, u trenutku izgradnje, centar Trnskog bio je jedan od prvih polivalentnih trgovačko-društvenih centara na prostorima bivše Jugoslavije. Iako u skromnijem mjerilu, u njegovu oblikovanju prepoznatljivi su utjecaji europski relevantnih sklopova toga tipa. Mogu se primijetiti reference na Lijnbaan, glavnu trgovačku ulicu u centru Rotterdama arhitekata J.B. Bakeme i J.H. Van den Broeka (1953.), koju karakteriziraju niska nenametljiva izgradnja, razdvajanje kolnoga prometa i pješačke zone, a arhitekti Žunić i Karač u tekstu *Robne kuće i opskrbni centri arhitekta Aleksandra Dragomanovića* spominju i utjecaje sklopova *Farsta Centrum* u predgrađu Stockholma te *Town Center* u novom škotskom gradu Cumbernauld (oba iz 1960.).⁸¹ Arhitektonska grupa kreativno je interpretirala zadnje trendove programskog i arhitektonskog oblikovanja trgovačko-društvenih sklopova i na taj način u zagrebačkoj sredini progovorila „*jezikom kozmopolitskih vrijednosti*“.⁸²

2.3.2. Robna kuća Nama

Robna kuća u Trnskom gradi se 1965.-66. godine.⁸³ Riječ je o objektu čistog kvadratnog tlocrta, razvijenom na dvije etaže. Glavnim se ulazom otvara prema zelenoj površini i glavnom, odnosno jedinom naseljskom trgu. Jasna podjela na zone prema funkciji karakteristična je za Dragomanovićev opus robnih kuća: u prednjem dijelu objekta smješteni su javni, prodajni prostori, kojima skeletna konstrukcija omogućuje otvoren i fleksibilan tlocrt, dok su skladišta, uredske i tehničke prostorije orijentirane prema stražnjem, gospodarskom dvorištu. Vješanjem pasažnog trijema ispred objekta stvoren je prostor nesputan supovima koji mjerilom odgovara osnovnoj zamisli centra u kojemu „*arhitektura*

⁷⁹ Žunić, Karač, 2015: 287

⁸⁰ Maretić, 1996: 29

⁸¹ Žunić, Karač, 2015: 287

⁸² Magaš, 1967: 39

⁸³ Projekt 1963.-65. Žunić, Karač, 2015: 288

jasnog izraza i definirane igre lebdećih volumena postaje sadržajni svijet čovjeka u budućem centru naselja »Trnsko«.⁸⁴ Magaš ukazuje na profinjenost, čistoću i smisao za odnose proporcija i detalja koji otkrivaju „*arhitekta senzibilne ruke*“, ističući kako je posebna vrijednost objekta u tome što njezin autor izuzetnu kvalitetu nije ostvario upotrebom nekakvih noviteta nego upravo materijalima uobičajenim za našu sredinu.

2.3.3. Osmogodišnja škola

Kvalitetom i dizajnom u vizualnoj „monotoniji“ naselja svakako se ističe i zgrada osnovne škole, prema čijim je kapacitetima određena i veličina stambene zajednice.⁸⁵ Zamišljena kao svojevrsna „*ekstenzija centra naselja*“, školska zgrada u projektu Radovana Nikšića i Ede Šmidihena izgrađena je tek 1964. godine.⁸⁶ Karakteriziraju je čisti geometrijski volumeni nošeni armirano-betonskom skeletnom konstrukcijom. Zadani sadržaji, kao i decentna upotreba materijala, podređeni su arhitektonskoj ideji jedinstva funkcije i oblika. Unutar osnovnoga dvotraktnog sustava učionica interpolirana su dva atrija i zajednički polivalentni prostor škole s pozornicom.⁸⁷ Iz osnovnog volumena kvadra ističe se jedino likovni kabinet na vrhu zgrade.

„Jednostavan miran ritam fasade, topla kromatika materijala kojemu se suprotstavlja rustična ulazna konstrukcija da bi se čitav taj kontrast razriješio u laganoj i prozračnoj konstrukciji na krovu s odrazima svjetla i atmosfere koji igraju na staklenim plohamama – to su vrijednosti koje ne susrećemo često u poslijeratnoj arhitekturi Zagreba.“, navodi Žarko Domljan.⁸⁸

2.3.4. Sjeveroistočni podcentar

U sjeveroistočnom dijelu naselja, na uglu Avenije Dubrovnik i planiranog produžetka Runjaninove ulice, oko 1963. godine gradi se trgovačko-ugostiteljski podcentar arhitekta Mirka Maretića. Smješten na istaknutoj prometnoj i komercijalnoj lokaciji, ovaj je podcentar, osim stanovnicima sjevernog dijela naselja (udaljenih od središta), trebao biti na raspolaganju i širem građanstvu koje gravitira prema Velesajmu i Brodarskom institutu.

---

⁸⁴ Magaš, 1967: 39

⁸⁵ Maretić, 1960: 14

⁸⁶ Sredstva za izgradnju škole osigurana su tek naknadno te su prve generacije djece školu pohađale u susjednom naselju a zatim u školi organiziranoj u prostorijama za dnevni boravak djece u stambenim zgradama. Strukić, 2010: 49-50

⁸⁷ Barišić Marenić, 2013: 278

⁸⁸ Domljan, 1964b: 13

Riječ je o izduženom prizemnom paviljonu s dugačkim trijemom orijentiranim prema Parku mladenaca. Izvorno, podcentar je obuhvaćao samoposlužnu trgovinu, restoran i prodavaonicu mesa i mesnih proizvoda. Slično kao kod Dragomanovićeve Name, javni prostor odijeljen je od onoga za osoblje i dopremu robe, koja se odvija preko gospodarskog dvorišta. Velike staklene stijene, umjesto klasičnih izloga, potrošačima pružaju uvid u cijeli prodajni prostor, a autor osobito naglašava panoramu koja se iz restorana otvara(la) prema Velesajmu, gradu i Medvednici.⁸⁹

2.4. Slobodne površine i dječja igrališta

Prema izvornom planu naselja za slobodne je površine od ukupnih 29 ha predviđeno čak 18,60 ha odnosno 64,2%.⁹⁰ Osim pružanja vizualne i zvučne zaštite te zaštite od onečišćenja, zelene površine važne su i zbog svoje društvene funkcije kojom se ostvaruje kvalitetniji i ugodniji svakodnevni život. Normativi utemeljeni na statističkim analizama i izračunima služili su upravo tome da se već tijekom izrade urbanističkih planova osigura odgovarajući broj kvadrata zelenih površina.

Velika pozornost u planiranju naselja Trnsko posvećena je dječjim igralištima, budući da su od svih dobnih skupina upravo djeca najviše usmjerena na prostor naselja. Igrališta se planiraju u odnosu na ciljne dobne skupine: predviđena su 24 igrališta za djecu do 3 godine, 10 za djecu od 3 do 7 te jedno igralište veličine oko 1 ha za dob od 7 do 15 godina.⁹¹⁹² Budući da je Mirko Maretić ljeta prije izrade urbanističkog rješenja naselja sudjelovao na stručnom seminaru o planiranju, projektiranju i održavanju sportsko-rekreacijskih centara i dječjih igrališta u gradovima, smjernice i zaključke seminara velikim je dijelom ugradio u plan naselja Trnsko, koji je upravo tada bio u tijeku izrade.⁹³

---

⁸⁹ M(aretić), 1964: 6

⁹⁰ Maretić, 1960: 14

⁹¹ Ibid.

⁹² Kasnijim smanjenjem norme utvrđen je „višak“ dječjih igrališta za dob od 3-7 godina, što potvrđuje „optimističnost“ izvornog plana u odnosu na kasniju racionalizaciju. DUPT, 1972: 50

⁹³ U djelu Mirka Maretića ističe se tematika prostornog planiranja dječjih igrališta i sportsko-rekreacijskih površina, za koju se osim u Švedskoj specijalizirao i na „modernim tehnikama urbanizma“ u Francuskoj 1965. i 1971. godine. Na tu je temu održao više predavanja (*Prostorno planiranje i program za projektiranje dječjih igrališta* na VII. Savjetovanju urbanista Jugoslavije u Zagrebu 1958. godine, te *Primjeri dječjih igrališta u svijetu (Danska, Švedska, Švicarska i Velika Britanija)* za Savez društva „Naša djeca“ NR Hrvatske – Centar za dječja igrališta, u Zagrebu 1959.) Barišić Marenić, 2013: 290

2.4.1. Stockholmski seminar

U organizaciji Ujedinjenih naroda⁹⁴ i u suradnji sa švedskom vladom i institutom za kulturne odnose, seminar je održan u Bergendalu u blizini Stockholma, u trajanju od 27. svibnja do 7. lipnja 1958. godine. Među 40 sudionika iz deset europskih zemalja, iz bivše Jugoslavije našlo ih se čak petero, uključujući i Mirka Maretića. Dvostruka zadaća seminara bila je produbljivanje svijesti o položaju djeteta u novom modernom gradu s jedne strane, te prezentacija primjera i iskustava raznih država i rasprava o konkretnim mogućnostima s druge.⁹⁵

Pitanje položaja djeteta u modernim gradovima smatralo se izuzetno važnim budući da je uslijed Drugog svjetskog rata i snažne industrijalizacije došlo do prenapučenosti gradova, spekulacije zemljištem te općeg nazadovanja psihološke i sociološke klime. Unatoč svim tehnološkim naprecima za koje se pretpostavljalo da će poboljšati kvalitetu života djece zapadnog svijeta, došlo je do upravo suprotnog – umjesto „*stoljeća djeteta*“, XX. stoljeće postalo je zapravo „*stoljeće protiv djeteta*“.⁹⁶ Na seminaru se ističe da je osnovna zadaća odgovornih vlasti, urbanista i arhitekata zaštititi djecu na način da brigu za njihove potrebe pravodobno uključe u razvoj urbanističkih planova. Prostor i sredstva za dječja igrališta potrebno je osigurati istovremeno kada i za ceste, komunalne instalacije, grijanje i slično. Pravovremenom rezervacijom zemljišta u područjima razvoja grada ostvaruju se sigurni i zdravi uvjeti za igru na otvorenom.

Glavnim problemom dotadašnjeg planiranja smatra se nedostatak vizije o tome što zapravo društvo želi postići, a ne sam nedostatak prostora ili sredstava. U trenutku u kojemu je društvo svjesno neophodnosti promjena, tehnička će i financijska sredstva za njih biti pronađena – na isti način na koji se ona pronalaze za izgradnju cesta i druge vitalne potrebe zajednice. Drugim riječima, igrališta su jednako vitalna kao i statička sigurnost konstrukcije te njihovo financiranje mora ući u ukupno financiranje stambenog projekta. Nijedan projekt ne smije biti prihvaćen od strane gradske uprave ako ne osigurava određene uvjete za razvoj i rast.⁹⁷ Kako bi se u konkretnim situacijama naglasak doista premjestio s materijalnog napretka na društvenu odgovornost, seminar potiče države sudionice da planiranje igrališta iz privatnih inicijativa i spontanijih akcija lokalne zajednice pretvore u nacionalnu društvenu politiku – „*nacionalnu politiku o igralištima*“. U takvoj bi se novoj društvenoj politici potrebe djece

⁹⁴ The European office of the UN Technical Assistance Administration

⁹⁵ UN, 1958: 3-6, 19

⁹⁶ Prema nazivu Ellen Key, švedske spisateljice i društvene reformatorice; UN, 1958: 7

⁹⁷ UN, 1958: 14, 55

smatrale najvažnijom investicijom – dugoročno mnogo isplativijom nego što je trenutačni profit prekrivanja svakog milimetra skupim nekretninama.⁹⁸

Osim važnosti dječjih igrališta za zdrav život i razvoj zajednice, na seminaru se ističe i značenje parkova odnosno zelenih površina, čija je zadaća usmjerena na četiri glavne funkcije: otvaranje gradskog tkiva (odjeljivanje susjedstava, prožimanje svjetlošću i svježim zrakom, zaštita od zagađenja, požara i buke); pružanje prostora za rekreaciju i opuštanje na svježem zraku; okupljanje stanovnika i druženje; očuvanje prirodnih i kulturnih dobara. Ponovno s utopijskim predznakom, objašnjava se neporeciva važnost parkova za fizičko i duhovno zdravlje stanovnika, jer zdravlje i zadovoljstvo potiču na rad – od čijih plodova zajednica opstaje i razvija se. Uloga parkova nije samo dekorativna, ona je fundamentalna za postojanje bilokakve zajednice.⁹⁹

Seminar s jedne strane poziva na urbanističko planiranje osjetljivo na potrebe djeteta, odnosno na osiguravanje osnovnih prostornih preduvjeta za njegov unutarnji razvoj, dok s druge ističe važnost parkova kao „*zdravstvene institucije*“. U duhu takvoga vizionarskog urbanizma nastaje i Trnsko, naselje u kojemu je više od pola površine prekriveno upravo igralištima i parkovima.

2.4.2. Tragovi optimističnog humanizma u Trnskom

Po povratku u Zagreb, Maretića su zadužili za izradu programske mreže dječjih igrališta i sportsko-rekreacijskih površina budućeg Južnog Zagreba,¹⁰⁰ a njegovi su prijedlozi – iako slabo realizirani – bili primljeni s velikom naklonošću, osobito u rekreacijskom kadru. Od 7 sportsko-rekreacijskih centara predviđenih u Novom Zagrebu zapravo nije realiziran nijedan, no dječja igrališta u Trnskom uglavnom jesu ostvarena i to u skladu sa smjernicama seminara – no bez voditelja aktivnosti.¹⁰¹ „*Nešto je od predloženoga doista realizirano, nažalost mnogo manje od onoga što smo, zavarani tadašnjim optimizmom, vjerovali da će biti.*“, komentira Maretić.¹⁰² Sudar vizije i realnosti očituje se ponajviše u nedostatku voditelja aktivnosti, jer se neprovođenjem koncepta do kraja zapravo negiraju njegove postavke.¹⁰³ Iako su prostorni

⁹⁸ UN, 1958: 1, 19

⁹⁹ Ibid.: 57-60

¹⁰⁰ *Programska mreža dječjih igrališta i sportsko-rekreacijskih površina u Zagrebu*, s: V. Ivanovic, B. Tukac, 1959. godine; Barišić Marenić, 2013: 287

¹⁰¹ Cvetnić i Klemenčić, 2008: 16-17; Strukić 2010, 59

¹⁰² Cvetnić i Klemenčić, 2008: 17

¹⁰³ Slično tome Domljan piše: „*Kada tvrdimo da suvremeni urbanizam ne uspijeva da ostvari humane prostore, ne izričemo sud o njegovim mogućnostima nego o jednoj orijentaciji koja propušta da te mogućnosti do kraja iskoristi i time ih, u suštini, negira.*“ Domljan, 1964a: 3

uvjeti bili osigurani, nije se postiglo ono najbitnije – djeca su i dalje najvećim dijelom prepuštena sama sebi.

No tragovi optimizma kojeg Maretić spominje vidljiviji su na prostorima Trnskog nego li u bilo kojem drugom dijelu Zagreba. Položaj igrališta i zelenila između blokova, zaštićenost od prometa, izravan kontakt preko prozora (takav kontakt nije ostvariv npr. kod nešto kasnije izgrađene Mamutice), jednostavan a kvalitetan dizajn dječje opreme – sve je to naslijeđe vizionarske ideje pokušaja uvođenja „*nacionalne politike o igralištima*.“ Budući da su upravo te vrijednosti velikim dijelom ugrađene u prostore Trnskog i na neki način predstavljaju njegovu posebnost, utjecajima seminara trebalo bi posvetiti više prostora kada se govori o koncepciji naselja i njegovim vrijednostima. Uspoređujući s današnjim praksama planiranja dječjih igrališta, odnosno njihovim izostankom, baštinski karakter ovog naselja još je izraženiji. Takav uzorni primjer, u kojemu se dječjim igralištima pristupa kao vitalnim potrebama jedne zajednice, svakako bi bilo poželjno zaštititi i na pristupačan način – npr. u obliku muzeja na otvorenom – predstaviti građanima i zainteresiranoj stručnoj javnosti.

3. DANAŠNJE STANJE OSTARJELOG „NOVOG DIJELA GRADA“ I TRNSKOG

3.1. Nedovršenost izgradnje i kritike

Glavnim prednostima Novog Zagreba, a one se u najvećem dijelu odnose i na Trnsko, najčešće se smatraju pješački karakter naselja, praktičnost okupljanja usluga i servisa u centru i podcentrima mikrorajona, prometna sigurnost osobito važna za djecu¹⁰⁴ te ponajviše slobodne i zelene površine, koje se često ističu kao najvažnije naslijeđe funkcionalizma. Unatoč navedenim prednostima, koncept je od najranijih dana trpio snažne kritike.

Funkcionalistički razvoj kritizira se prije svega zbog razdvajanja ljudskih funkcija oblikovanjem sadržajno „jednodimenzionalnih prostora“.¹⁰⁵ Stambene zone postaju monofunkcionalna, „spavaonička“ područja. Planiranjem svih opskrbnih, uslužnih i servisnih sadržaja potrebnih za dnevno funkcioniranje stanara ostvaruje se određena neovisnost naselja.¹⁰⁶ No „*istinski vezivno tkivo grada*“, kako arhitektica i kritičarka Antoaneta Pasinović naziva ulice, trgove, kazališta i slično, nije oblikovano. Budući da ni radni sadržaji nisu planirani, niti unutar niti u blizini naselja, „*spavaonica grada*“ jedna je od najčešćih sintagmi u govoru o novom gradskom prostoru.¹⁰⁷ Nedostatak kulturno-zabavnog života ili neadekvatna opremljenost naselja društvenim sadržajima, kao i nerealizacija planiranih sadržaja, glavni su uzroci kritika struke i nezadovoljstva stanovnika.¹⁰⁸

Međutim, rezultati istraživanja kulturne antropologinje Valentine Gulin Zrnić pokazuju da većina stanovnika novozagrebačkog područja zapravo nema problema s nedostatkom kulturno-društvenog sadržaja u naselju odnosno u Novom Zagrebu. Odlazak u grad vide kao provod ili izlazak, nešto što obogaćuje svakodnevicu i pruža bijeg od rutine. Većina stanovnika postojeće novozagrebačke kulturne ustanove zapravo ni ne doživljava kao mjesta kulturnih događaja jer one ne mogu nadomjestiti doživljaj provoda odlaskom u grad. Većim

¹⁰⁴ Takva prometna koncepcija važna je ne samo zbog fizičke sigurnosti nego i za odrastanje „*u sredini bez opasnosti i straha*“ i odgajanje u „*samostalnom kretanju*“, čime se omogućuje razvoj djece u buduće neovisne građane. Kollenz 1975, preuzeto kod Gulin Zrnić, 2009: 65

¹⁰⁵ Richter 1976, preuzeto kod Gulin Zrnić, 2009: 67

¹⁰⁶ Maretić, 1970: 53

¹⁰⁷ Radna mjesta najvećim su dijelom bila vezana uz objekte izgrađene u prvoj polovici pedesetih godina. Neplaniranje radnih sadržaja u naselju kasnije je spriječilo nastajanje radničkih slamova i getoizaciju, što je u brojnim europskim gradovima bio slučaj. Strukić, 2010: 18 (prema Fischer 1972: 34)

¹⁰⁸ Seferagić, Lay, Horvat, Lay, Čaldarović, 1981: 112-115; preuzeto kod Strukić, 2010: 18

problemom stanovnici smatraju slabu prometnu povezanost, zbog koje je do grada naporno svakodnevno putovati.¹⁰⁹

Projektom Trnskog bili su predviđeni svi sadržaji potrebni za jedno monofunkcionalno naselje. Izvori nezadovoljstva stanovnika nalaze se s jedne strane u nerealizaciji planiranih javnih sadržaja, zbog čega zamišljena pješačka promenade u središtu ostaje nedorečena kao svojevrstan „*torzo*“¹¹⁰ te, s druge, u slaboj prometnih povezanosti naselja s ostalim dijelovima grada. Budući da se radna mjesta, kao ni srednje, više ili visoke škole nisu planirali u samom naselju, prometna povezanost s drugim dijelovima grada od ključne je važnosti za kvalitetu života novoga naselja. Centar naselja Trnsko izvornim se planom postavlja u visini glavne stanice javnog prijevoza smještene na zamišljenoj produženoj Runjaninovoj ulici. Na taj bi se način centar našao u sličnoj poziciji kao i onaj u Zapruđu, koji je prema istraživanjima bolje prihvaćen od strane stanovnika naselja. S obzirom da ulica nije izgrađena, centar Trnskoga danas je u nezahvalnom položaju u odnosu na javni gradski prijevoz te posljedično nije mogao ni zaživjeti u očekivanoj mjeri.¹¹¹

Glavna veza s gradom trebala je biti već spomenuta produžena Runjaninova, no budući da je danas izvedeno samo 150 m na ulazu u naselje, tu je ulogu preuzela najkraća stranica trokutastog naselja (500 umjesto 1100 m), smještena uz Aveniju Dubrovnik. Takvo je rješenje izrazito nepraktično za stanovnike južnog dijela naselja, koji do najbliže stanice javnog prijevoza moraju hodati i po dvadesetak minuta.¹¹² Planirala se i izgradnja željezničke stanice koja bi izuzetno poboljšala povezanost s drugim dijelovima grada i regije, no ni ona nije realizirana. Maretić je u više navrata naglasio da je čitav koncept naselja nastao na temelju cjelokupne prometne gradske mreže te da ne zna koliko će se još izgradnja mosta u produžetku Runjaninove moći odgađati.¹¹³ Cijeli je promet Novog Zagreba i dalje usmjeren na tri glavna mosta, koji su u doba odlaska na posao i povratka kući potpuno neprohodni.

Iz navedenog proizlazi da su glavni uzroci nezadovoljstva i kritike više posljedica nedosljednog provođenja funkcionalizma, nego li propusta samog koncepta. Najveći razlog za nerealiziranje predviđenog nije (samo) nedostatak sredstava, već nejasan način financiranja javnih sadržaja. Troškovi za njihovu izgradnju iznose samo 15% ukupnih troškova izgradnje

---

¹⁰⁹ Gulin Zrnić, 2009: 114

¹¹⁰ Žunić, Karač, 2015: 287

¹¹¹ Preporučano prema: Maretić 1985. i 1996.

¹¹² Maretić, 1985: 115; Maretić, 1996: 28; Strukić, 2010: 28

¹¹³ Maretić o produženoj Runjaninovoj: „*Ne znam do kada će biti moguće odlaganje izgradnje ... tog mosta. Dodao bih da je cijelo naselje Trnsko planirano s pretpostavkom takve prometnice.*“ Cvetnić, Klemenčić, 2008: 17

naselja, ističe Maretić, što upućuje više na propust u organizaciji nego financijske nemogućnosti.¹¹⁴

Uz već navedenu prometnu (ne)povezanost, najveći je problem naselja danas nedostatak parkirališnih mjesta i garaža. Prema prvim planovima predviđeno je jedno parkirališno mjesto na 35 stanovnika, uz mogućnost proširenja. Iz današnje perspektive u kojoj svaka obitelj posjeduje jedno ili više osobnih vozila, ta je brojka čak i uz proširenja dakako nedostatna. U naselju postoji parkiralište iza športske dvorane, koje se zbog nepovoljnog, pomalo skrivenog položaja slabo koristi. *Provedbenim urbanističkim planom za Trnsko (PUPT)* iz 1987. godine predložena je izgradnja nove prometnice zapadno od škole, kojom bi se ostvario bolji i jasniji pristup parkiralištu, no ona nije izgrađena.¹¹⁵ Izgradnja podzemne garaže, koja bi za urbanističku cjelinu bila prihvatljiva, u Novom Zagrebu nije moguća zbog visokih podzemnih voda i položaja kanalizacijske mreže, a nadzemna garaža predložena PUPT-om također nije realizirana. Dodatna parkirališna mjesta na slobodnim zelenim površinama izvan naselja stanovnicima ne odgovaraju, a slabija povezanost i nepraktičnost položaja u odnosu na javni gradski prijevoz izazivaju još veću potrebu za osobnim vozilima zbog čega naselje upada u zatvoreni krug. Vozila se ostavljaju po pločnicima, a prilikom većih sportskih događaja cijeli je prednji dio naselja blokiran nepropisno parkiranim automobilima. Na taj način dolazi do potpunog negiranja izvornog koncepta naselja u čijemu je središtu bio pješak.¹¹⁶ Rješavanjem problema prometne povezanosti i nedostatka parkirališnih mjesta, kvaliteta života u naselju bitno bi se poboljšala, a zaštitio bi se i njegov izvorni prostorni koncept.

Pojedine nedovršenosti naselja mogu se ipak promatrati i kao prednosti. Izostanak produžene Runjaninove, brze prometnice, pogodio je pješačkoj povezanosti sa susjednim naseljem Sigetom¹¹⁷ i Parkom mladenaca, jedinstvenom novozagrebačkom zelenom oazom nastalom kao zapadni krak „*južnogradske* – nažalost najvećim dijelom nerealizirane – *potkove*“.¹¹⁸ Zahvaljujući nerealizaciji objekata planiranih u južnom djelu centra naselja, na pročelje antologijske zgrade Name i danas se pruža neometan pogled,¹¹⁹ a ako se već uspoređuju centri spomenutih dvaju naselja, svaki će se prolaznik složiti da centar Trnskog otvorenošću i prozračnošću djeluje mnogo ugodnije nego li zatvoren, „najtemeljitije“ proveden centar Zapruđa kojega je uslijed lošeg održavanja progutalo sivilo. Centar Trnskoga u derutnom je

---

¹¹⁴ Maretić, 1970: 53

¹¹⁵ PUPT, 1987: 92

¹¹⁶ Maretić, 1960: 14; DUPT, 1972: 4, PUPT, 1987: 40; Strukić, 2010: 90

¹¹⁷ Strukić, 2010: 28-29

¹¹⁸ Gulin Zrnić, 2009: 47

¹¹⁹ Žunić, 2012: 2

stanju, no njegovo linearno kretanje s jedne je strane uvijek oplemenjeno zelenilom, svjetlošću i svježim zrakom.

3.2. Opis sadašnjeg stanja naselja

Prošćemo li naseljem koje je u proteklih pola stoljeća ostarilo, istrošilo se i izblijedjelo, ali se i hortikulturno promijenilo, za pogled će nam ponajviše zapeti devastacije javnih građevina, upravo onih čijem se oblikovanju posvetilo najviše pažnje – robne kuće Name, osnovne škole, pa i sjeveroistočnog podcentra. Na njihovim je vanjštinama učinjen niz nedopustivih degradacijskih zahvata, dok su im unutrašnjosti gotovo u potpunosti neprepoznatljive. Na Nami je primjerice, unatoč izričitom napatku PUPT-a da svi arhitektonski zahvati oblikovno moraju biti usklađeni s postojećom arhitekturom te da se mogu izvesti jedino uz suglasnost projektanta objekta,¹²⁰ postavljeno plitko koso krovšte, ugrađena je predimenzionirana alu-elox bravarija, a interijer je u potpunosti preuređen. Katna etaža pregrađena je u zasebne lokale a između stubišnih krakova „ugurano“ je dizalo.¹²¹

Sličnu je sudbinu doživio i ostatak „cuorea“ naselja. Promjenom političkog sustava došlo je do niza neriješenih pitanja vlasništva, koji dopuštaju privatni najam javnog prostora. Tako se primjerice u prostorijama društvenog doma već godinama nalazi café-bar Luna. Društveno i javno velikim je dijelom, kao što je to i u ostalim urbanim sredinama slučaj, postalo sinonim za potrošačko i komercijalno. Prostori cvjećarnice i prodavaonice medicinskih pomagala prenamijenjeni su u pekarnicu i kafić, koji se, kao i već postojeća slastičarnica, na pješački potez proširio neuglednom terasom, odnosno u zimsko vrijeme - šatorom.

Zgrada osmogodišnje škole u groznom je stanju. Rustična ulazna konstrukcija se raspada, a ulazno predvorje zatvoreno je sa svih strana kao da se ulazi u kutiju, a ne školu. Zbog privremene sanacije kanalizacije cijelom dužinom ulaznog platoa ispružio se dugački betonski blok kao prepreka koju treba prijeći da bi se u školu ušlo. Likovni kabinet na vrhu škole dobio je crveni kosi krov čime se razbila izvorna kompozicija volumena. Nedaleko od ulaza s prednje je strane barbarskim bliczahvatom probijena fasada te su umjesto prozora postavljena metalna vrata radi lakše dostave hrane u školsku kuhinju, a po gustoći klimatizirajućih uređaja

---

¹²⁰ PUPT, 1987: 52

¹²¹ Žunić, Karač, 2015: 288

nagomilanih na pročelju zgrade na prvi se pogled mogu locirati ured ravnatelja, tajnika i zbornice.

Maretićev sjeveroistočni podcentar potpuno je neprepoznatljiv. Nekadašnji dućan sa samoopskrbom, koji je staklenom stijenom bio otvoren prema Parku mladenaca, danas je prodavaonica jeftine plastične robe. Bivši restoran koristi se kao kafić, a prodavaonica mesa postala je dućan sa samoopskrbom. Veći je dio interijera objekta zaklonjen promotivnim „tapetama“ od pogleda prolaznika, čime se, uz prenamjenu lokala, u potpunosti negira izvorni arhitektonski koncept.

Stambene zgrade također su velikim dijelom izbljedjele i ostarile, ali i doživjele niz neusklađenih zahvata i preinaka koji mijenjaju sliku i priliku naselja. Zahvati učestali u svim dijelovima grada – zatrpavanje fasade klima-uređajima te maštovita i razigrana ugradnja PVC stolarije najrazličitijih oblika i boja (kojom se često izbije čitav jedan zid) – nisu zaobišli ni Trnsko. Pojedinci su čak s vanjske strane odlučili „podebljati“ izolaciju, tako da se njihov stan zaštićen s dodatnih desetak centimetara stiropora izdvaja iz plohe pročelja. Pojedina stubišta samostalno obnavljaju boju, svako u svome tonu, a ulazne betonske ploče i oplata krpaju se u najrazličitijim aranžmanima ili kombinacijama, koje najčešće određuje ukus trenutnog predstavnika stanara.

Zelene su površine jedina promjena na bolje. Naselje se zahvaljujući stablima, koja su tijekom pola stoljeća narasla, pretvara u zelenu oazu. Iako je originalna oprema zelenih površina i igrališta u lošem stanju ili već uklonjena i zamijenjena bezličnom konfekcijskom, poput čeličnog „broda-penjalice“ o kojemu će kasnije biti riječi, te su površine ipak relativno dobro održavane i očuvane.

Navedeni primjeri ukazuju na nedostatak osnovne svijesti o prostoru koji nas okružuje, i po tko zna koji put pokazuju da je najveći doprinos kvaliteti života na koncu opet dala priroda, dok je čovjek uglavnom devastirao i zapuštao svoj stambeni okoliš. Ipak, unatoč poodmaklim godinama, nebrizi i svim navedenim devastacijama, cjelina Trnskog zapravo je u prilično dobrom stanju. Većina pojedinačnih zahvata manjih je razmjera i – osim tajanstvene neugledne zgrade na granici s Parkom mladenaca, o porijeklu i namjeni koje se gotovo ništa ne zna - do izgradnje novih nagrđujućih objekata nije došlo. Naselju bi se još uvijek mogao vratiti prvotni izgled i sjaj koji bi, u kontekstu zelenila koje ga je oplemenilo, doista zorno svjedočili o optimizmu ondašnjeg urbanizma. Za početak obnove ne treba mnogo – već jedan sustavni projekt s osnovnim smjernicama i koordinacijom zahvata učinio bi veliki pomak.

3.3. Postojeće inicijative

O postojanju svijesti o vrijednostima naselja kod dijela stanovnika naselja svjedoči dugogodišnje djelovanje udruge *Živim u Trnskom*. Od 2004. godine udruga se bori za bolju kvalitetu života u naselju, uključujući i rješavanje prostornih problema – od manjih zahvata poput čišćenja naselja, postavljanja dodatnih rasvjetnih tijela, „ležećih policajaca“, klupa, koševa za smeće itd., do većih akcija kao što su bili suprotstavljanje privatizaciji južnoga „Namskog“ igrališta za teniski balon, ili izgradnja pješačkog pothodnika ispod željezničke pruge na prijelazu u Trokut.¹²² Naselje posjeduje i *Virtualni zavičajni muzej* što je primjer, napominje Antonio Orsini, „u nas originalne i jedinstvene kvartovske inicijative“.¹²³ Pokrenut spontano u krugu sadašnjih i bivših stanovnika Trnskog, većinom iz prve generacije doseljenika u još neizgrađeno naselje, taj virtualni muzej na stranici www.trnsko.net pohranjuje veliki arhiv fotografija naselja od njegova nastanka do danas, koje su donirali sami stanovnici.¹²⁴

Tijekom zadnjih desetak godina sve je više inicijativa otkrivanja zaboravljenog ili neprepoznatog naslijeđa u Novom Zagrebu, a organiziran je i niz izložbi praćenih publikacijama koje otkrivaju „skrivenne vrijednosti“ svakodnevnih prostora. Osim izložbe o Trnskom održane u Muzeju grada Zagreba u sklopu projekta *Zagrebački kvartovi*,¹²⁵ održane su i izložba o Remetinečkom Gaju, izložba grafita u Sigetu itd. Putujući projekt *Muzej kvarta* udruge *Kontraakcija* poticao je stanovnike određenog naselja na aktivno uključivanje i samostalno educiranje o vrijednostima svojih naselja kako bi argumentirano mogli braniti ono što vrijedi sačuvati. Nizom konkretnih istraživačkih akcija pripremila bi se multimedijalna i interdisciplinarna izložba naselja te „ruta kvarta“, o kojoj će kasnije biti još riječi.¹²⁶

---

¹²² Strukić, 2010: 96-97

¹²³ Orsini, 2010: 19

¹²⁴ Strukić, 2010: 100; napomena: stranica www.trnsko.net trenutno nije dostupna (gledano 14.03.2016.)

¹²⁵ Ibid.: 7

¹²⁶ Intervju na <http://pogledaj.to/art/novi-zagreb-nije-geto/>, datum pristupa: 29. veljače 2016.

4. PLAN REVITALIZACIJE I ZAŠTITE TRNSKOG

Usprkos svim kritikama i nedostacima Novog Zagreba, jasno je da su konceptom stambene zajednice - najčešće primjenjivanim oblikom urbane izgradnje nakon Drugog svjetskog rata - ostvareni određeni postulati suvremenog urbanizma. Međutim, mnogi autori koji se bave valorizacijom funkcionalističkog planiranja u Novom Zagrebu preskaču Trnsko kada govore o razvoju tog novog dijela grada i njegovim konceptualnim vrijednostima. Afirmacija Trnskog kao „*prvog cjelovitog*“ i „*eksperimentalnog*“ naselja u slijedu izgradnje novozagrebačkih naselja bila bi prvi korak prema zaštiti i obnovi. Trnsko bi se zatim trebalo afirmirati na razini urbanističke cjeline i kompozicije, na razini stambene izgradnje te na razini pojedinačnih objekata. I na kraju – no nipošto manje važno – naselju bi se trebala priznati njegova vrijednost na razini zelenih površina i dječjih igrališta.

4.1. Afirmacija u kontekstu urbanističke baštine grada Zagreba

4.1.1. Internacionalni utjecaji i europsko naslijeđe

Unatoč često nepremostivom jazu između urbanističkih normativa koje su arhitekti donosili s putovanja po svijetu i mogućnosti tadašnjega Zagreba, mnogi su se internacionalni utjecaji ipak odrazili na naše prostore. Primjer takve prakse predstavlja i Trnsko, čiji su autori također pratili urbanizam i suvremene trendove u obnovi postojećih ili razvoju novih dijelova gradova u razvijenim zemljama svijeta, te su potom ta iskustva pokušavali primijeniti na zagrebački kontekst. Bogatije zemlje već su bile prošle kroz različite etape razvoja gradova i kritički se osvrnale na njih, a naši su planeri od njih preuzimali ono što se pokazalo uspješnim.¹²⁷ Maretić navodi da su u razmještanju volumena (odnosno zgrada) u prostoru slijedili Le Corbusierovo načelo. Takav pristup u kojemu se napušta klasična ulica sa zgradom do zgrade kako bi se osiguralo što više zraka, svjetlosti i zelenila, pružao im je više slobode u kompoziciji.¹²⁸ Uhlik spominje obilaske brojnih gradova i novih naselja u Europi: Stockholm, Vällingby, Farsta, München-Perlach itd.,¹²⁹ a Bartolić se prisjeća tromjesečnog putovanja po Nizozemskoj,

¹²⁷ Cvetnić, Klemenčić, 2008: 16

¹²⁸ Cvetnić, Klemenčić, 2008: 17

¹²⁹ ČIP, 2005: 5

Danskoj, Norveškoj i Švedskoj gdje je proučavao industrijsku proizvodnju elemenata za izgradnju stanova i sustave gradnje, te na koji je način naučeno primjenjivao kod kuće.¹³⁰

Za arhitektonsku grupu Dragomanović-Nikšić-Šmidihen koja je osmislila „cuore“ naselja, od presudnog su značenja bila studijska putovanja, edukacija i stručna praksa u Nizozemskoj, kao i Nikšićeva osobna povezanost s Bakemom koja mu je osiguravala neprekidan doticaj s nizozemskom arhitektonskom scenom.¹³¹ Reference na rotterdamski Lijnbaan ne staju na oblikovnoj razini, nego preuzimaju i programske elemente kojima se društveni život dovodi u središte naselja. Unatoč izostanku pojedinih sadržaja poput knjižnice, doma kulture ili mjesne zajednice kojima se trebao poticati društveni život sredine, utjecaji poznatog pješačkog poteza prepoznaju se humanom mjerilu kojime se horizontalna robna kuća i natkriveni pasaži podređuju čovjeku.¹³²

„*Praćenje internacionalnih tendencija tradicija je koju želimo nastaviti*“, riječi su kojima se Ivo Maroević osvrće na važnost europskog naslijeđa za Zagreb koji je „*srednjoeuropski grad na rubu Srednje Europe i bilo bi dobro da to i ostane i da u svojem daljem razvitku zaokružuje sliku o sebi ne preuzimajući ni balkanska ni latinoamerička iskustva, koja je do sada tako uspješno izbjegavao.*“¹³³

4.1.2. Nematerijalna baština – zaštita koncepta

Pojedina latinoamerička iskustva mogu ipak biti korisna i za našu sredinu, smatraju Dubravka Vranić i Valentina Gulin Zrnić. U članku „*Praznine*“ *Novog Zagreba* autorice povlače paralelu o zaštiti novozagrebačkog modernističkog naslijeđa s primjerom već spominjane Brazilije. Riječ je o prvoj ubranističkoj cjelini čije su konceptualne vrijednosti, odnosno prostorna načela izvornog idejnog urbanističkog plana, zaštićene upisom na UNESCO listu svjetske baštine 1987. godine.¹³⁴ Autorice predlažu uvođenje pojma „*nematerijalne prostorne baštine*“ koji bi se odnosio na nematerijalnu kvalitetu prostora koja je sadržana u samoj ideji ili koncepciji oblikovanja naselja ili dijela grada.¹³⁵ S time bi se zasigurno složio i sam

¹³⁰ Haničar Buljan, 2007: 9-10

¹³¹ Detaljnije o poveznicama s nizozemskom arhitektonskom scenom: Žunić, Karač, 2015: 284

¹³² Žunić, Karač, 2015: 279

¹³³ Maroević, 1999: 163-164

¹³⁴ Vranić, 2015: 638; Vranić, Gulin Zrnić, 2015: 136 (citiraju Pessoa 2005: 84)

¹³⁵ Autorice smatraju da bi se Novi Zagreb trebalo valorizirati u odnosu na cjelovitu koncepciju razvoja i izgradnje ponuđenu idejnim rješenjem iz 1962. godine. Vranić, Gulin Zrnić, 2015: 136

Maroević, koji piše da baština nije samo niz zbrojenih pojedinačnih vrijednosti, već i snaga gradske strukture i neopipljiva atmosfera duha mjesta.¹³⁶

Za razliku od ranijih razdoblja koja su se procjenjivala na temelju oblikovanja zgrada, dostignuća suvremenog doba trebala bi se razmatrati na temelju oblikovanja prostora (otvorenih, javnih, društvenih) i upravo bi pješački karakter naselja trebao biti jedan od argumenata za procjenjivanje „urbanističkih i arhitektonskih dometa naše epohe u suvremenom gradu“ i jedan od „najvišeg dometa humanizacije“.¹³⁷ Nije li i naselje Trnsko vrijedan, čak uzoran, primjer cjelovitog pristupa oblikovanju prostora, podređenog pješaku i mjerilom i odnosom izgrađenih i neizgrađenih površina?

Prostorne i funkcionalne odlike stambenih naselja danas se sve više prepoznaju kao kvalitete, osobito u usporedbi s novijim zahvatima, koji se malo ili nimalo referiraju na cjelovitu koncepciju grada.¹³⁸ Tranzitno razdoblje od 1990ih do danas nije ponudilo uspješni alternativni način planiranja grada. Brojne promjene vlasništva uzrokovane denacionalizacijom i privatizacijom, nova parcelacija zemljišta, zakonodavstvo vezano uz izgradnju, izmijenjena priroda GUP-a (fokus na kratkoročnim umjesto dugoročnim rezultatima) onemogućavaju integralni pristup oblikovanju prostora. U duhu neoliberalnog kapitalizma i spekulativne gradnje, urbanistička se struka, ranije orijentirana na vizioniranje cjeline grada, podvrgava privatnim interesima i svodi na „birokratski urbanizam“. Urbanističke cjeline naselja, čije se slobodne javne površine sve više promatraju kao „resursi“ umjesto kao baština, potrebno je što prije zaštititi kako bismo ih očuvali za buduće generacije.¹³⁹

Upravo u povijesnim vrijednostima i nematerijalnom urbanom tkivu i kontekstu, švedski profesori Tigran Haas i Krister Olsson vide kapital baštine za budućnost. Pritom ne misle na „brandiranje“ prostora, nego sustavni pristup ulaganja u svakodnevnicu i turizam, o čemu će još biti riječi, a od kojih bi cijela zajednica trebala profitirati.¹⁴⁰ Srećko Pegan smatra da je zadaća urbanista dokučiti bit povijesnog naslijeđa i spoznati njegove mogućnosti za budućnost te pružiti smjernice za što kvalitetnije korištenje i zaštitu prostora.¹⁴¹ Zato je vraćanje značaja i operativne autonomije urbanističkoj struci, koja integralnim planiranjem i

---

¹³⁶ Maroević, 1999: 163

¹³⁷ Kollenz 1975, preuzeto kod Gulin Zrnić, 2009: 65

¹³⁸ Gulin Zrnić, 2009: 256; Vranić, Gulin Zrnić, 2015: 136

¹³⁹ Vranić, Gulin Zrnić, 2015: 133

¹⁴⁰ Haas, Olsson, 2015: 419

¹⁴¹ Pegan, 1996: 99

kontinuiranim praćenjem teži razumijevanju prošloga i spoznaji budućega, neophodno za opstanak i razvoj grada.

4.1.3. Afirmiracija položaja Trnskog u slijedu nastanka Novog Zagreba

Analizu oblikovnih značajki Južnog Zagreba Miljenka Fischer započinje Zaprudem čija je izgradnja započela 1963. godine, netom nakon donošenja prvog plana Južnoga Zagreba. Dotad izgrađena naselja nastala su prema parcijalnim urbanističkim planovima, smatra Fischer, zbog čega se kod njih ne može govoriti o cjelovitoj kompoziciji.¹⁴² Borislav Doklešić u *Zagrebačkim urbanističkim promenadama* navodi da su Savski Gaj i Trnsko značajni više kao „mjesto gdje se Novi Zagreb počeo graditi“, ni jednom riječju ne spominjući postojanje cjelovitog urbanističkog rješenja za Trnsko. Nasuprot tome, „(o) d Zapruda do Dugava iščitavaju se pomaci recentne urbanističke prakse“.¹⁴³ Ivan Mlinar u tekstu *Urbanističko naslijeđe modernizma – Zaprude, prototip stambenog naselja Novog Zagreba* Trnsko također stavlja u „isti koš“ s Remetinečkim gajem i Novim Savskim gajem, dok se tek od Zapruda prati razvoj prema cjelovitom rješenju.¹⁴⁴ Prema Mlinaru, Zaprude je u kontekstu urbanističkog i arhitektonskog naslijeđa izuzetno važno kao „primjer organizirane stanogradnje 1960ih godina u Zagrebu“ i „jedinstven (je kao) prototip urbanističko-arhitektonskog rješenja novozagrebačkog stambenog naselja.“¹⁴⁵ Primijenjene tipologije stambene izgradnje reprezentativne su za vremenski kontekst u kojem su nastale – „razdoblje masovne i ekonomične, ali i kvalitetne stanogradnje“, objašnjava. Smatra da je urbanističko-arhitektonska cjelina Zapruda važna za identitet i razvoj Novoga Zagreba te predstavlja integralnu vrijednost i kulturno naslijeđe koje bismo trebali afirmirati i zaštititi. Mlinar napominje u više navrata prototipski značaj Zapruda („istraženost Zapruda nije primjerena značaju prototipskog novozagrebačkog stambenog naselja...“) dok Remetinečki gaj s druge strane predstavlja kao prvo planirano stambeno naselje Novoga Zagreba.¹⁴⁶

Prema ovome ni Fischer ni Doklešić ni Mlinar Trnsko ne smatraju cjelovitim rješenjem. No s time se ne slažu svi. Antonio Orsini primjerice povodom izložbe o Trnskom u Vijencu piše: „Budući da su dva naselja starija od Trnskog, Savski Gaj i Remetinec, građena kao svojevrzne depadanse postojećih prigradskih sela, Trnsko je prvo i najstarije urbanistički

¹⁴² Fischer, 1986: 88-89

¹⁴³ Doklešić, 2010: 173

¹⁴⁴ Mlinar, 2015: 367-368

¹⁴⁵ Ibid.: 368

¹⁴⁶ Monografija Remetinečkog Gaja (Mlinar, 2014); „Jeste li znali da je Remetinečki gaj prvo planirano novozagrebačko stambeno naselje?“, u članku <http://www.culturenet.hr/default.aspx?id=58563> o izložbi održanoj u Centru za Kulturu Novi Zagreb (5.5. - 4.6.2014.), datum pristupa: 11. travnja 2016.

*cjelovito osmišljeno i planski izgrađeno zagrebačko naselje na ledinama južno od Save. Zahvaljujući toj činjenici Trnsko je reprezentativan primjer nastanka cijeloga Novog (prvotno Južnog!) Zagreba na desnoj obali Save.*¹⁴⁷ Nadalje, kritizirajući koncepte većine novozagrebačkih naselja u knjizi *Zagreb njim samim*, Ivo Maroević piše kako u cijelom razvitku naselja Novog Zagreba do osamdesetih vrijedi spomenuti samo dva naselja, specifična po svojem izgledu – Trnsko i Travno. Struktura Trnskog, smatra, „*gotovo idealno obilježava arhitekturu i urbanizam šezdesetih godina sa svim njezinim nedostacima, ali i kvalitetama.*“¹⁴⁸ Prema tome, ako se Zapruđe opisuje kao „*golemo ogledno naselje prefabriciranog načina gradnje – sistem Jugomont – tehnički i arhitektonski izvanredno riješeno*“¹⁴⁹, onda bi se Trnsko, ne umanjujući značenje drugih naselja u razvojnom slijedu Novog Zagreba, moglo smatrati oglednim naseljem optimističnog humanizma kraja pedesetih i početka šezdesetih godina.

Između „*prvog planiranog*“ i „*prototipskog*“ naselja montažne izgradnje, o kojima Mlinar piše, Trnsko nastaje kao prvo, eksperimentalno ali cjelovito urbanističko rješenje u trenutku u kojemu cjelovitog plana Novog Zagreba još nema, kao ni projekata ostalih novozagrebačkih mikrorajona. U tom smislu Trnsko možemo promatrati u kontekstu „*kontinuiteta eksperimenta*“ o kojemu piše Darja Radović Mahečić: kao što su skromna rubna stambena naselja pedesetih godina sa sjeverne strane Save bila važna za stvaranje onih inovativnijih preko Save,¹⁵⁰ tako su i iskustva Trnskog bila ključna za planiranje kasnijih mikrorajona.

4.2. Valorizacija vrijednosti Trnskog

4.2.1. Trnsko kao urbanistička cjelina

Naselje Trnsko koje dakle „*gotovo idealno obilježava arhitekturu i urbanizam šezdesetih godina*“, zbog svojih je povijesnih, urbanističkih i arhitektonskih osobina i posebnosti (zelene površine, dječja igrališta, sigurnost prometnog rješenja, humano mjerilo, unificiranost pročelja i igra jednostavnih volumena) izniman primjer cjelovitog prostora nastalog u duhu toga vremena te bi ga kao takvog trebalo i zaštititi. Iako izvedena naselja Novog Zagreba jesu donekle zaštićena GUP-om iz 2007. godine smjernicama kao što su „*poboljšavanje kvalitete*

---

¹⁴⁷ Orsini, 2010: 29

¹⁴⁸ Maroević, 1999: 154

¹⁴⁹ Doklešić, 2010: 185 (citira Ch. Luchsinger)

¹⁵⁰ Radović Mahečić, 2004: 150

stanovanja dovršetkom postojećih i uvođenjem novih sadržaja prema planu po kojem je naselje građeno“, „čuvanje urbane matrice, ulica, trgova i osobito postojećih uređenih parkovnih površina“, „gradnja parkirališta i garaža uz obvezno očuvanje uređenih parkovnih površina“, „očuvanje izvorne tipologije i oblikovanja građevina, elemenata, identiteta i slike naselja“, ¹⁵¹ obnovi naselja trebalo bi se pristupiti s većom pažnjom i izradom integralnog plana.

4.2.2. Kompozicija Trnskog

Promatrajući tlocrt ili maketu naselja, lako možemo zamisliti projektante kako se na svojem velikom stolu prekrivenom zelenim stolnjakom igraju rasporedom kubusa – maketama zgrada – u nastojanju da što bolje iskoriste zemljište. Tu je ideju izrazio jedan stanovnik tek izgrađenog naselja, prozivajući time planere za zanemarivanje živih ljudi koji će te kubuse nastanjivati i tim se prostorom kretati.¹⁵² Govoreći iz današnje perspektive, živi ljudi koji se kreću naseljem ne samo da nisu bili zanemareni, nego je razmještaj kubusa razrađen upravo po njihovoj mjeri. To je osobito vidljivo ako Trnsko usporedimo s kasnijim novozaagrebačkim naseljima, s obzirom da takav „prijateljski“ odnos kubusa i pješaka nećemo pronaći ni u jednom drugom.

Na razini kompozicije o naselju možemo govoriti i u kontekstu urbanističkog opusa Mirka Maretića koji je „*dao ključni ton cijeloj urbanoj koncepciji Trnskoga*“.¹⁵³ U naselju Trnsko, koje se smatra jednim od njegovih najznačajnijih ostvarenja, prepoznaje se integralni pristup osmišljavanja prostora, od razine cjelovitog urbanističkog rješenja do samog arhitektonskog projekta (u ovome slučaju – sjeveroistočnog podcentra). Takav pristup, u kojemu se promišljanje prostora razlikuje samo u mjerilu, karakterističan je za Mirka Maretića čija je iznimna likovnost u javnosti sve više prepoznata.¹⁵⁴ O značaju tog „*urbanističkog oca*“ Trnskog¹⁵⁵ za hrvatski moderni urbanizam govori uostalom i činjenica da studentska nagrada za izvrstan uspjeh na kolegiju *Planiranje grada* nosi upravo njegovo ime.¹⁵⁶ Ne bismo li onda naselje koje se ubraja u njegove najznačajnije urbanističke radove trebali odgovarajuće predstaviti i zaštititi?

¹⁵¹ Građena prema planu iz 1962. „dovršena naselja“ navode se u sekciji „visokokonsolidiranih područja“, GUP, 2007: čl 63; preuzeto od Vranić, Gulin Zrnić, 2015: 136

¹⁵² Podrug, 1970: 22

¹⁵³ Cvetnić, Klemenčić, 2008: 16

¹⁵⁴ Barišić Marenić, 2013: 287

¹⁵⁵ Cvetnić, Klemenčić, 2008: 16

¹⁵⁶ Barišić Marenić, 2013: 286

4.2.3. Stambena arhitektura – bezličnost ili neutralnost i pitanje starenja zgrada

Zastarjelost poslijeratne tehnologije građenja, prostorna nefleksibilnost, odudaranje od suvremenih standarda te „*pomanjkanje oblikovne prepoznatljivosti*“, razlozi su zbog kojih u mnogim europskim gradovima dolazi do rušenja stambene arhitekture radi urbane obnove. Takvi zahvati izazvali su suprotstavljanje mnogih institucija¹⁵⁷ koje upozoravaju na opasnost od nestanka poslijeratne stambene izgradnje. Ističe se njezina važnost za povijesno naslijeđe, za „*bogatstvo doživljaja grada i njegovo jasno čitanje kroz temporalnost i prilagodljivost povijesnih tipova*“ te ju je stoga potrebno odgovarajuće analizirati, valorizirati i zaštititi.¹⁵⁸ „*Zagreb je čitak grad, kao na dlanu, piše Ivo Maroević, i ti slojevi trebaju ostati čitki, samo nadopunjeni i oplemenjeni*“.¹⁵⁹

Budući da stambena arhitektura u gradovima i naseljima čini više od 80% ukupne izgradnje, njezine tipologija i morfologija izravno utječu na sliku grada i način na koji grad funkcionira.¹⁶⁰ Iako je primjena tipskih objekata u naselju Trnsko od samog početka kritizirana kao jedan od najvećih nedostataka naselja, upravo je ona u najvećoj mjeri odredila sliku Trnskog. Kako bismo se uvaženom mišljenju o bezličnosti tipskih rješenja mogli suprotstaviti, potrebno je promotriti koje su glavne zamjerke njihovoj upotrebi.

Izrada tipiziranih objekata i repeticija arhitektonskih elemenata, prije svega dvokrilnih prozora, doveli su do uniformnosti i monotonije, piše u *Detaljnem urbanističkom planu naselja Trnsko (DUPT)* iz 1972. godine.¹⁶¹ Žarko Domljan prostor Trnskoga opisuje riječima: „*Peterokatni kubusi, jednolični i bezlični i u masi i u rasteru fasade, volumeni koji se ničim ne razlikuju jedan od drugog. Ono što nedostaje arhitekturi pokušalo se ponegdje simulirati bojama: kontinuirani obojani pojasevi razdvajaju katove (zgrade tipa »Bartolić«), pojedine parapetne plohe izbačene su u jarkim kontrastnim tonovima, ali sve to ne uspijeva da razigra dosadne fizionimije ovih zgrada i da postane – arhitektura.*“¹⁶² Domljan smatra da urbanistički promašaji ne predstavljaju samo stručni, već i društveni i etički problem. Hladna geometrijska naselja mogu se smatrati jedino izrazom nužde, zaključuje, a ne ljudske misli ili

¹⁵⁷ Poput *Amsterdam's Historic Monuments Commission* i *Amsterdam's Amenities Committee*. Kincl, Delić, Opalić, 2010: 141

¹⁵⁸ Kincl, Delić, Opalić, 2015: 141

¹⁵⁹ Maroević, 1999: 16

¹⁶⁰ Kincl, Delić, Opalić, 2015: 139

¹⁶¹ DUPT, 1972: 2

¹⁶² I u DUPT-u se kasnije predlaže „*Boljim odabiranjem boja za fasade postići ljepši izgled*“. DUPT, 1972: 30-31

moralnog opredjeljenja, budući da je svaki prostor bez oblikovnih vrijednosti „*samo puko boravište, mjesto kojem intimno ne pripadamo i koje ne možemo voljeti*.“¹⁶³

Kritika stambene izgradnje u smislu etičkog problema zanimljiva je, no u obzir treba uzeti i realnost te „*izraz ljudske misli*“ smjestiti unutar okvira mogućnosti, što također zahtjeva posebnu vrstu kreativnosti. Zdenko Kolacio vrlo se lijepo osvrće na pitanje stambene izgradnje u Zagrebu u istoimenom članku iz 1960. godine.¹⁶⁴ Kvantiteta i dalje ima prednost nad kvalitetom, navodi Kolacio, i sve je manji broj arhitekata spreman na takav „*ekspeditivan*“ način stvarati ono što gradu najviše treba – stambeni prostor. Zbog kratkog roka za izradu „*mnoge (arhitektonske) misli nisu ni izrečene*“ do kraja. Među nekolicinom onih koji na tome ipak rade spominje upravo arhitekta Bartolića i Tučkorića, čiji se projekti s manjim razlikama primjenjuju u svim zonama grada u velikom broju – i mijenjaju njegovu sliku.

Ponovno dolazimo do pitanja slike grada, odnosno uloge koju stambena arhitektura ima u njoj. Kakvu sliku stvara uniformirana stambena arhitektura u Trnskom? Nije li ona upravo u tom – prvom cjelovitom – prekosavskom naselju izraženija nego li u bilo kojem drugom? U kasnijim se naseljima, upravo zbog navedenih kritika, dojam jednoličnosti nastojao izbjeći razigravanjem fasada na različite načine i kombiniranjem različitih tipova, te sa sigurnošću možemo zaključiti kako stambene zgrade nigdje drugdje nisu toliko jednolične, jednostavne ili monotone kao ovdje. No možemo li to možda promatrati s pozitivnim predznakom, odnosno kao neutralnost? Samo postojanje ovih kritika potvrđuje izraženost uniformiranosti zgrada kao glavnoga obilježja slike naselja. Moglo bi se reći kako je monotonost „Bartolića“ to što zapravo čini jezgru vizualnog identiteta odnosno karakter naselja Trnsko.

Strogost, monotonost i uniformiranost nisu samo svjedoci doprinosa malobrojnih arhitekata koji su se, unatoč svim navedenim ograničenjima, usudili upustiti u rješavanje stambenog pitanja. Ta je arhitektura odraz stanja naše sredine u datom trenutku; ona odražava istinitost trenutka u određenom prostoru. Funkcionalna vrijednost uvjetovala je arhitektonsko oblikovanje volumena i prostorno oblikovanje cjeline. Stvorena je „*ljepota čistih volumena s novim konstrukcijama i materijalima*“, objašnjava Maretić 1970ih, funkcionalna estetika koju karakterizira „*suzdržljivost, strogost, iskrenost i prozirnost*“. Iako dalje u tekstu on prihvaća da takva arhitektura ostavlja dojam hladnoće i otuđenja, ipak lijepo objašnjava uzročno-

---

¹⁶³ Domljan, 1964a: 3; Domljan, 1964b: 12

¹⁶⁴ Kolacio, 1960: 4-9

posljedične veze funkcionalne estetike.¹⁶⁵ Upravo su financijske ograničenosti stvorile jednostavna rješenja koja danas pružaju specifičnu, „ujedinjenu“ sliku naselja – neutralnu podlogu našim svakodnevnim životima.

Iz monotonosti naselja kojim vlada tip „Bartolić“, Domljan kao uspješne i razigrane izdvaja one drukčije. Zgrade tipa „Volta“ na sjevernoj međi naselja, smatra, potvrđuju da se i skromnim sredstvima fasada može reljefno oblikovati i igrom sjena neutralizirati masu građevine, dok Feldmanova zgrada na istočnom rubu naselja unosi „vedrije tonove“ i najavljuje da se i oblikovanju stambenih zgrada počela posvećivati pažnja. Te se zgrade uspješno stapaju sa zelenilom koje ih okružuje, smatra, te pružaju vrijedan doživljaj u arhitektonskom sivilu naselja. No zanimljivo je kako se danas, uslijed neodržavanja, upravo te zgrade najviše ističu svojim sivilom i derutnošću. Starenjem se njihovo razigrano i živopisno obličje pretvara u vizualni kaos, dok su „dosada“ i „sivilo“ Bartolićevih zgrada nenametljivo utonuli u duboko zelenilo naselja. Najveća je kvaliteta, koje u trenutku njihova stvaranja projektanti vjerojatno nisu bili ni svjesni, upravo u „plemenitom“ starenju objekata tipa „Bartolić“ i naselja općenito.

U članku *Trnsko, naselje bez duše* objavljenom u časopisu *Čovjek i prostor* 1970., već spomenuti stanar naselja (onaj koji projektante proziva za igranje kubusima na velikom stolu) pridružuje se kritikama izgleda naselja – bezizražajnom nizanju istih zgrada kasarnskog tipa, bez prostranih trgova, ulica i parkova, bez ijednoga kipa i vodoskoka.¹⁶⁶ Međutim, u više navrata navodi „kako ono izgleda sada“ i „tako nam to sada izgleda“, kao da ostavlja mogućnost da bi se slika netom izgrađenog naselja u nadolazećim desetljećima ipak mogla promijeniti. Na pitanje o sudbini tog „vojničkog poretka stambenih kubusa“, kako ga naziva Domljan, možda najbolji odgovor pruža Ratko Cvetnić¹⁶⁷ u opisu panorame koja se s pružnog nasipa otvara na Trnsko: „... pogledu se nameće razrasla bjelogorica iznad koje strše naši neboderi, pomalo nalik na mističnu geometriju aztečkih zigurata kad se najednom pojave usred prašume. (...) Pejzažna arhitektura pojela je i sakrila kasarnska lica i naličja naših četverokatnica i kad danas koji put prespavam u sobi svoga djetinjstva, jutarnji mi se pogled kroz prozor odmah zapetlja u onu čipku od lišća i sunca što ju je još jedan klasik našeg djetinjstva, Edgar Rice Burroughs, nazivao »srednjim katovima džungle«. ¹⁶⁸ Zagledan tako u krošnje naše pripitomljene hortikulture, koja je svojom organskom raskoši sakrila oljuštenu

¹⁶⁵ Maretić, 1970: 55

¹⁶⁶ Podrug, 1970: 22-23

¹⁶⁷ Hrvatski književnik, odrastao u Trnskom, jedan od pokretača *Virtualnog zavičajnog muzeja Trnsko*.

¹⁶⁸ Američki pisac (1875. - 1950.) najpoznatiji po seriji knjiga o Tarzanu.

golotinju tipskih nastambi, pitam se hoće li to biti put po kojem će starjeti Trnsko – naime, kao šuma, a ne kao grad – i jesu li njegovi graditelji, kad su prije pola stoljeća pred Holjevcom razmotavali svoje rotuluse, već imali na umu takav razvoj događaja, dostojan jednoga Franka Lloyda Wrighta? (...) Kako god bilo, Lord Graystoke¹⁶⁹ uspio bi, uz kvalitetniju lijanu oko pasa, već danas proći s kraja na kraj Trnskoga, a da ne dodirne tlo.“¹⁷⁰

Upravo je takvu sudbinu naselje dočekalo – bezlično se povlači u pozadinu, stvarajući neutralnu, oku ugodnu podlogu razraslom, bujnom zelenilu. „*Naselje bez duše*“ tako postaje „*zelena oaza*“ koja stanovnicima pruža ono najbitnije – kvalitetno i ugodno stambeno okruženje.¹⁷¹

4.2.4. Objekti javne namjene

„Cuore“ naselja i značaj Name

Centar naselja Trnsko, na razini cjeline i na razini zasebnih objekata, obilježava kvalitetno oblikovanje naše kasne moderne¹⁷² te bi se cjelovitom obnovom oživjela izvorna zamisao „srca“ naselja u kojemu se susreću svi njegovi stanovnici.

Robna kuća Nama, unatoč recentnim devastacijama, antologijsko je djelo i jedino Dragomanovićevo djelo konzervatorski zaštićeno kao kulturno dobro.¹⁷³ Referirajući se na europske, a osobito nizozemske primjere iz 1950ih i 1960ih, Dragomanović je u naše prostore unosio kompozicijske, konstruktivne i tehnološke inovacije te ga možemo smatrati zaslužnim za uvođenje i razvoj nove arhitektonske tipologije robne kuće u našoj sredini. O popularnosti zgrade koja je bila jedan od prvih primjera suvremenih robnih kuća u tadašnjoj Jugoslaviji, govori i činjenica da su prema njezinom „tipskom“ obrascu realizirane gotovo identične robne kuće u Vukovaru i na dvjema lokacijama u Novom Sadu. Robna kuća Nama u Trnskom smatra se jednim od najvrjednijih djela cjelokupnog Dragomanovićeve opusa, koje mu je, uostalom, donijelo i *Godišnju nagradu „Viktor Kovačić“* 1966. godine.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Tarzan, glavni lik spomenute serije E.R. Burroughsa.

¹⁷⁰ Cvetnić, 2005: 215

¹⁷¹ Naziv kojim se označava fotografija naselja iz zraka u: Kalle, 2010: 34

¹⁷² Žunić, Karač, 2015: 287

¹⁷³ Od 2003. zaštićeno kulturno dobro [Z-680, NN 63/03], preuzeto od: Žunić, Karač, 2015: 285, 288

¹⁷⁴ Žunić, Karač, 2015: 288; o važnosti Name svjedoči i to što se najvažnijim Dragomanovićevevim teorijskim doprinosom smatra upravo njegov habilitacijski rad iz 1972. godine pod nazivom *Problematika robnih kuća na primjerima Trnsko Zagreb, Novi Sad i Vinkovci*.

Osmogodišnja škola

Netom po izgradnji, stanovnici Trnskog zgradu su osnovne škole s ponosom isticali kao „najmoderniju u Zagrebu“.¹⁷⁵ Zahvaljujući jednostavnom tlocrtnom rješenju u kojemu su zadani sadržaji podređeni likovnom i funkcionalnom jedinstvu objekta, zgrada se danas često naziva „antologijskom osnovnom školom“,¹⁷⁶ a isti je model kasnije korišten i u Zapruđu.¹⁷⁷

Rasporedom suzdržano uređenih interijera Nikšić je ostvario dojam „cjelovitosti susreta pojedinih prostora“, navodi autor članka *Nova škola na Trnskom*, ističući kako je riječ o specifičnoj vrijednosti kompozicijskih ostvarenja toga autora, prepoznatljivoj i u projektu Radničkog učilišta Moša Pijade.¹⁷⁸ Žarko Domljan, kako je već navedeno u opisnom dijelu škole, smatra da je riječ o vrijednostima koje ne susrećemo često u poslijeratnoj arhitekturi Zagreba te da ovo djelo „bez sumnje zaslužuje najveće priznanje“.¹⁷⁹

Obnova izvornih arhitektonskih kvaliteta zgrade škole od neizmjerne je važnosti za revitalizaciju naselja upravo zato što se u njoj školuju djeca koja u naselju žive. Pokazalo se da djeca koja se školuju u zgradama bez arhitektonskih kvaliteta teško razvijaju osjećaj za lijepo,¹⁸⁰ odnosno da prostori i okolica škole izravno utječu na buduće ponašanje đaka. Od malena ih treba odgajati uzdržavanju od bilo kakvog čina kojim bi uništavali baštinu jer upravo su naklonost i poštovanje naroda najbolji jamac konzerviranja spomenika i umjetničkih djela.¹⁸¹ Obnovom izvornih arhitektonskih obilježja škole u Trnskom, djeci bi se pružio (odnosno vratio) vrijedan prostor u kojemu bi te kvalitete mogla osvijestiti i sa sobom ponijeti u život.

4.2.5. Zeleno naselje

Javne zelene površine najvažnije su naslijeđe funkcionalističkog oblikovanja prostora, a upravo zbog njih Trnsko se, „unatoč ružnim i jednoličnim zgradama“, smatra jednim od najhumanijih novijih zagrebačkih naselja.¹⁸² Zahvaljujući jednakom omjeru izgrađenih i neizgrađenih površina, Trnsko se „ponosi (i) titulom najzelenijega novozagrebačkog naselja“.¹⁸³ Već se u PUPT-u naglašava kako je naselje Trnsko karakteristično upravo po

¹⁷⁵ Domljan, 1964b: 12

¹⁷⁶ „Ekstenzija centra naselja“ i „antologijska osnovna škola“ kod: Žunić, 2012: 125-126

¹⁷⁷ Strukić, 2010: 50

¹⁷⁸ K.M., 1965: 3

¹⁷⁹ Domljan, 1964b: 13

¹⁸⁰ Loew, 1997: 36

¹⁸¹ Atenska povelja iz 1931., čl X., prema: Marasović, 1983: 115

¹⁸² Kalle, 2010: 34

¹⁸³ Ibid.

hortikulturno uređenom stambeno-javnom prostoru „s izraslom i bogatom visokom i grmolikom vegetacijom“ i dječjim igralištima uređenim u sklopu tih prostora, te da bi se „te vrijedne prostore“ trebalo održavati i još više naglasiti.¹⁸⁴ Urbanističko-sociološke analize ističu studiozni pristup autora u planiranju ovih površina kao i njihovu važnost za kolektivno stambeno naselje, zbog čega „Trnsko i danas može poslužiti kao primjer“.¹⁸⁵ U zadnjem desetljeću Trnsko se doista sve češće opisuje kao „zeleno“ ili „najzelenije“ stambeno naselje u Novom Zagrebu te se možda upravo u toj njegovoj karakteristici krije mogućnost za razvijanje prepoznatljivog identiteta.¹⁸⁶

---

¹⁸⁴ PUPT, 1987: 57

¹⁸⁵ Stojan, Čaldarović, 2006: 825, 829

¹⁸⁶ Primjer: Kalle 2010; Stojan, Čaldarović, 2006, Strukić, 2010: 58

5. METODE OBNOVE – AKTIVNI PRISTUP ZAŠTITI

Iako možda skromnijih estetskih ili povijesnih vrijednosti, prostori Trnskog u cjelini posjeduju visoku ambijentalnu vrijednost koja, kako je već navedeno, gotovo idealno obilježava arhitekturu i urbanizam šezdesetih godina. Upravo zato potreban je kompleksan, slojevit pristup koji zahtijeva onaj pomak o kojemu piše Tomislav Marasović u knjizi *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu* – pomak od zaštite povijesne građevine k očuvanju cjelovitih naselja; od uskog konzervatorskog k složenom socio-ekonomskom i urbanološkom pristupu.¹⁸⁷ Kreativnim pristupom obnovi moglo bi se otići i korak dalje te naselje prezentirati u obliku svojevrsnog muzeja na otvorenom, odnosno kao „naselje-muzej“.

5.1. Revitalizacija cjeline – urbana afirmacija

Novi plan urbane obnove mogao bi se osloniti na prijedloge, većinom nerealizirane, donesene *Provedbenim urbanističkim planom naselja Trnsko (PUPT)* iz 1987. godine. Ocjenom stanja i procjenom mogućnosti prostora zaključuje se da se u Trnskom, iako već izgrađenom i definiranom naselju, može još dosta toga učiniti – prije svega daljnjim oblikovanjem i oplemenjivanjem prostora odnosno „*urbanom afirmacijom*“. Naselje se nastoji revitalizirati na sljedeći način: dogradnjom objekata za rad i javne namjene, gradnjom lokala i radnih prostorija u prizemljima novih objekata ili rekonstrukcijom podruma, prizemlja i prvih katova postojećih zgrada, rekonstrukcijom manjih stanova u veće za ugodnije stanovanje, rekonstrukcijom terasa u krovšta i potkrovlja, sadnjom novih i uređenjem postojećih drvoreda i sl., uređivanjem trgova, ulica i manjih parkova, uređivanjem reprezentativnijih ulaza u javne objekte te opremanjem komunalnom opremom.¹⁸⁸

Planom je, primjerice, predviđena dogradnja društvenog doma polivalentnom dvoranom s kafićem ili manjim restoranom, manjom prostorijom za izložbe te dvonamjenskim skloništem u podrumskoj etaži. U mirna vremena sklonište bi se moglo koristiti kao disco, omladinski klub, biblioteka i sl.¹⁸⁹ Ispred dvorane trebao se oblikovati prostor trga okružen zdravstvenom stanicom na sjeveru i objektom pratećeg ugostiteljskog i poslovnog sadržaja (pivnica ili restoran, pošta, banka, poslovni sadržaji) na jugu. Taj se objekt arhitektonski trebao uklapati u

¹⁸⁷ Prema: Marasović, 1985: 22-30, 32-38

¹⁸⁸ PUPT, 1987: 35

¹⁸⁹ Zadnji pokušaj realizacije dvorane društvenog doma 2008. godine propao je zbog neizdavanja lokacijske dozvole. Strukić, 2010: 58

ritam ostalih objekata centra naselja Trnsko, a okoliš hortikulturno urediti. Nužnim se smatralo i proširenje tržnice na tadašnjoj lokaciji, dovršetak prometne mreže, izgradnja višetažne garaže te izgradnja ostalih deficitarnih sadržaja poslovnog, ugostiteljskog, servisnog karaktera.¹⁹⁰

Svi novi javni objekti i zahvati na starima, kako se ističe kroz cijeli PUPT, trebaju se arhitektonski oblikovati vodeći računa o skladu s postojećim objektima, a njihovo okruženje hortikulturno urediti. Ne smiju se graditi novi stambeni objekti niti novi stanovi, dok se adaptacije i rekonstrukcije stambenih objekata smiju izvoditi unutar objekata. Promjene s vanjske strane, navedene u opisu današnje slike naselja, pokazatelj su nedostatka svijesti o tome da vlastitim zahvatima mijenjamo sliku cjeline.

Zanimljiva je ideja rekonstrukcije ravnih krovova, koji propadaju zbog loše izvedbe, dotrajalosti i neprohodnosti, u kose, kako bi se naselju dala nova dimenzija – „*peta fasada*“.¹⁹¹ Uvođenjem kosih krovova uveo bi se novi vizualni element u ritmičan („*vojnički*“) poredak kubusa o kojemu je već bilo riječi. Pogodnije bi možda bilo adaptirati krovove u prohodne terase, izrazito popularne u suvremenim obnovama većih svjetskih gradova. Time bi se na ritmični poredak kubusa pružila nova vizura a da se ne razbija izvorni koncept, te bi se doista moglo govoriti o „*novoj dimenziji*“ prostora. Iskoristivošću ravnih krovova bavi se i projekt *Solarno mapiranje Trnskog* udruge *Društvo za oblikovanje održivog razvoja (DOOR)* u suradnji s *Platformom 9,81* i udrugom *Živim u Trnskom*. Ravni, gotovo nimalo zasjenjeni krovovi savršeno odgovaraju postavljanju fotonaponskih ploča, a na taj bi se način, uz smanjenje potrošnje električne energije, dodatno zaštitio krov i smanjilo pregrijavanje ljeti.¹⁹²

Zelene površine i dječja igrališta, navodi PUPT, treba održavati i još bolje opremiti klupama za sjedenje, košarama za smeće, nadstrešnicama (tendama), kioscima, telefonskim govornicama, javnim satovima, a povećanjem parkirališnih površina ne smije se srušiti niti jedno stablo.¹⁹³ Ističe se važnost urbane opreme, vizualnih komunikacija i javne rasvjete, a poželjnim se smatra i postavljanje skulptura, fontana i sličnih simboličnih obilježja koja služe kao orijentiri u prostoru i pridonose osjećaju vezanosti za naselje. PUPT predlaže da se izborom tipa kioska i načinom natkrivanja dijelova otvorenog prodajnog prostora tržnica oživi

---

¹⁹⁰ PUPT, 1987: 34-35, 44

¹⁹¹ Ibid: 39

¹⁹² <http://www.solmaptrnsko.net/projekt>, datum pristupa: 12. ožujka 2016.

¹⁹³ Prijedlog novih parkirališnih površinama od betonskih ploča sa zelenim proredom; PUPT, 1987: 57

i približi stanovnicima¹⁹⁴ – jednostavnom uporabom crvenih suncobrana, Trnsko bi se recimo moglo referirati na prepoznatljiv identitet Zagreba.

Simbolička mjesta, koja mogu nastati postavljanjem skulptura, fontana ili spomenika i gradnjom zgrada određenih kulturno-povijesnih vrijednosti, prostor čine „*specifičnijim, manje monotonim*“, humanijim, objašnjava Melita Richter.¹⁹⁵ Takve prostore čovjek doživljava više svojim, a time i više vrijednim, te se posljedično pažljivije prema njima i odnosi.

Izuzev nekolicine mjesta nastalih djelovanjem stanovnika odnosno njihovim upisivanjem sjećanja u prostor naselja,¹⁹⁶ takva su mjesta u Trnskom gotovo potpuno izostala ili mu naknadno oduzeta. Fontane su ubrzo nakon postavljanja bile devastirane pa uklonjene, a skulpture nikada nisu ni bile postavljene. Najbliže skulpturi u Trnskom bio je zapravo „brod“, velika čelična penjalica na koju su dolazila djeca iz svih dijelova naselja. Zahvaljujući njegovoj prozračnoj, nenametljivoj kompoziciji i uporabi jednostavnih materijala (čelika i drva) u jednostavnim bojama (katkad plav, a katkad crvene ili smeđe boje) možemo govoriti o njegovim skulpturalnim vrijednostima – u naselju „*bez ijednoga kipa*“¹⁹⁷ on je doista tu ulogu i preuzeo. „Brod“ se može smatrati simboličnim mjestom i zbog svoje uloge u identifikaciji stanara s naseljem. Mnogim generacijama pružao je neograničene mogućnosti razvijanja vlastitih svjetova, kao i njemu slična „raketa“ na južnome završetku Parka mladenaca, kontaktnoj zoni dvaju dječjih teritorija – Sigeta i Trnskog. Te jednostavne a vrhunski dizajnirane dječje penjalice nedavno su zamijenjene konfekcijskom opremom koja ne potiče ni kreativnost i maštu, niti osjećaj pripadnosti ili ponosa. Maretić se na propadanje opreme i izostanak voditelja na igralištima osvrće riječima: „*Pitam, tko se brine za tu djecu? Na žalost nitko, jer smo mi takvi po mentalitetu. I oprema na igralištima, tobogani, ljuljačke, sve to s vremenom propadne. E, to smo mi.*“¹⁹⁸

„*Urbana afirmacija*“ odnosno obnova, nadogradnja i oblikovanje identiteta put je kojim ovo gotovo dovršeno naselje može zaživjeti u duhu u kojemu je bilo i zamišljeno prije gotovo šezdeset godina.

---

¹⁹⁴ PUPT, 1987: 44

¹⁹⁵ Richter, 1974: 28; preuzeto od Strukić, 2010: 91

¹⁹⁶ Primjer takvog djelovanja u Trnskom zeleni je pojas uz zapadni rub naselja podno pruge, na kojemu su stanovnici samoinicijativno počeli uređivati vrtove. Stojan Čaldarović 2006: 832-833; Strukić, 2010: 92

¹⁹⁷ Podrug, 1970: 23

¹⁹⁸ Cvetnić, Klemenčić, 2008: 17

5.2. Obnova stambenog dijela

U već spomenutom članku *Urbanističko naslijeđe modernizma – Zapruđe, prototip stambenog naselja Novog Zagreba*, Ivan Mlinar iznosi bitne točke obnove jednog naselja u cjelini, koje bi se mogle primijeniti i na buduću obnovu Trnskoga. I sam Mlinar navodi kako bi kriteriji, metode, modeli i scenariji obnove Zapruđa mogli poslužiti kao prototip za zaštitu ostalih značajnih zagrebačkih i hrvatskih stambenih naselja.

Obnova i održavanje naselja trebaju biti „integralni i planirani studijom i projektima usklađenim s urbanističkim i arhitektonskim oblikovanjem javnih površina i sustavom gradnje javnih i stambenih zgrada i stambenih tornjeva“. Obnova bi trebala biti provedena u okviru gradskih projekata i zajedničke pričuve pojedine zgrade, u suradnji predstavnika grada, stanara i upravitelja zgrada, te pod nadzorom referentnih ustanova. Projekt obnove trebao bi biti racionalan, ekonomičan i u skladu sa suvremenim standardima, a njegovu bi se izradu trebalo povjeriti stručnoj osobi upoznatoj s urbanističkim i arhitektonskim obilježjima i značajem naselja. Obnovom bi se trebalo obuhvatiti javne sadržaje, građevine i površine te pročelja, ulaze i krovove stambenih zgrada i nebodera, kao i njihove zajedničke prostorije i instalacije.¹⁹⁹

Na razini pojedinačnih stambenih objekata, Mlinar predlaže izradu tipskog projekta obnove Jugomontovih montažnih zgrada. Tipski projekt obnove mogao bi se razraditi i za objekte u Trnskom prema istim smjernicama: obnova i održavanje trebaju biti sustavni, kontrolirani te usklađeni sa suvremenim standardima zaštite, stanogradnje i stanovanja. Kod zgrada koje su već obnovljene trebalo bi provjeriti odgovara li rezultat tipskom rješenju te prema potrebi obnovu ponoviti.²⁰⁰ Takav bi pristup u Trnskom bio poželjan, osobito kod tipova „Bartolić“ koji velikim dijelom određuju sliku naselja.

5.3. Kreativni pristup obnovi

5.3.1. Oblikovanje prošlosti za budućnost

Nasuprot nostalgiji kojoj često svjedočimo u diskursu o razvoju gradova, urbanističkoj baštini može se pristupiti upravo kao velikoj snazi za buduću razvoj urbanih sredina, odnosno za „oblikovanje prošlosti“ („*designing the past*“), kako to opisuju Haas i Olsson u tekstu *About*

¹⁹⁹ Mlinar, 2015: 368

²⁰⁰ Mlinar, Bobovec, 2015: 373

*Urban – Heritage, Planning & Design, Development.*²⁰¹ Doživljaj okruženja odnosno baštine izravno utječe na način na koji doživljavamo naš grad; on stimulira ili limitira naš svakodnevni život, kao i gospodarske prilike. Kako bismo stekli i zadržali održivu urbanističku baštinu, potrebno je stvarati i njegovati značajna mjesta (zgrade, objekte, prostore, kontekste i prakse) i obogaćivati ih povijesnim narativom i lokalnom kulturom. U tom procesu trebaju sudjelovati i gradska vlast i lokalna zajednica. Promišljenim i kreativnim pristupom urbanističkoj baštini može se mijenjati slika grada i na taj način privlačiti nove stanovnike, posjetitelje i investitore.²⁰² U tom smislu, Haas i Olsson o baštini govore kao o infrastrukturi koja je svojim značajem i mogućnostima za društveni i ekonomski razvoj usporediva s ostalim gradskim infrastrukturama.²⁰³

U bilo kakvom pristupu obnove ili razvoja, slično smjernicama Stockholmskog seminara, za postizanje kvalitetnog stambenog okruženja najvažniji su vizija i opredjeljenje, odnosno određivanje vitalnih potreba zajednice. Arhitekturom se stvara slika grada koja izravno utječe na doživljaj svakodnevice, prema tome ona je najvažniji kulturni i politički ulog.²⁰⁴

5.3.2. Trnsko kao turistička atrakcija – muzej na otvorenom

Kakve bi se iznimne prostorne vrijednosti mogle ostvariti kreativnim pristupom obnovi naselja Trnsko? Iz svih navedenih kvaliteta naselja, a osobito zbog njegove reprezentativnosti za vrijeme i duh u kojemu je nastalo, ne bi li se naselje moglo obnoviti i zaštititi kao muzej na otvorenom, odnosno svojevrsan „naselje-muzej“? S obzirom da su urbanistička koncepcija i tipologija i morfologija korištene arhitekture karakteristični za to razdoblje, odnosno predstavljaju „*opredmećeni trenutak*“ u prostoru, zanimljivo bi bilo u naselje možda postaviti i skulpture iz istoga razdoblja. Na taj bi se način mogla ostvariti jedinstvena cjelina koja objedinjuje arhitekturu, urbanizam i skulpturu ranih šezdesetih, odnosno svojevrsan „Gesamtkunstwerk“. Od naselja bez ijedne skulpture moglo bi se napraviti „ogledno naselje skulpture“ toga vremena. Međutim, i samo vraćanje „broda“ i originalne opreme igrališta učinilo bi veliki pomak k oživljavanju izvornog koncepta naselja.

Pritom je važno naglasiti da se pod pojmom muzeja ovdje ne misli na konzerviranje i „zaleđivanje“ jedne idealne slike naselja, poput izložka u muzeju, već da bi „naselje-muzej“

---

²⁰¹ Haas, Olsson, 2015: 418

²⁰² „*Urban heritage has become an important measure in many branding and development strategies, aiming at attracting new inhabitants, visitors and investors.*“ Haas, Olsson, 2015: 418

²⁰³ Haas, Olsson, 2015: 419

²⁰⁴ „*Architecture is now engaged in the creation of the image of the city. ... It has become a cultural and political stake of the greatest importance...*“ Lucan, 1989:188, preuzeto od: Loew, 1997:18

funkcioniralo kao živa sredina koja se neprekidno razvija i mijenja zajedno sa svojim stanovnicima – sam svakodnevni život naselja bio bi dio tog izložka koji predstavlja „stambenu zajednicu“.²⁰⁵ Zanimljiv je pristup spomenute udruge *Kontraakcija*, koja muzej shvaća kao sredstvo za mijenjanje sredine u kojoj živimo, odnosno – ne više kao instituciju sa zgradom i radnim vremenom, nego kao slobodan, spoznajni prostor. Tako i njihova predložena „*Ruta kvarta*“, koja nastaje kao rezultat istraživanja vrijednosti pojedinog naselja, postaje svojevrsni „*baštinski vodič*“ tog naselja, s odgovarajućom kartom, punktovima i audio-vodičem.²⁰⁶

Integralnim pristupom obnove, za koju su ponovno potrebni više vizija i opredjeljenje nego li velika sredstva, „naselje-muzej“ Trnsko moglo bi obogatiti turističku ponudu Zagreba, osobito Novog. Valentina Gulin Zrnić pita se kakva bi to bila turistička tura po Novom Zagrebu, koje bi to bile vrijedne gradske točke opservacije turističkog vodiča u Novom Zagrebu koje bismo smatrali značajnima za povijest grada, nacije, društva, arhitekture, kulture...²⁰⁷ Odgovor ponovno možemo potražiti kod Ratka Cvetnića, koji se, razmišljajući o imaginarnom bedekeru²⁰⁸ po Novom Zagrebu, pita zašto se turistima uz (odnosno *umjesto*) razgledavanje Kamenitih vrata ne bi nudio i posjet Trnskom.²⁰⁹ Obnovljeno i osvježeno Trnsko moglo bi postati nova postaja zagrebačkog turističkog *hop on hop off* autobusa, čija *Zelena linija* ionako prolazi Avenijom Dubrovnik pokraj naselja.²¹⁰ Međutim, u bilokakvom projektu otvorenog muzeja i njegova uvrštavanja u turističke znamenitosti vrijedne pažnje, neophodna bi bila podrška Turističke zajednice grada Zagreba. Spomenuta *Kontraakcija* kao veliki problem navodi upravo pristup Turističke zajednice koja „*prodaje kič na Gornjem gradu*“ a promidžbi novozagrebačkih prostora ne posvećuje nimalo pažnje.²¹¹

---

²⁰⁵ Nyström, Lundström, 2006: 52

²⁰⁶ <http://www.clubture.org/baza-clanica/kontraakcija>, datum pristupa: 11. travnja 2016.; <https://hr-hr.facebook.com/muzej.kvarta>, datum pristupa: 11. travnja 2016.

²⁰⁷ Gulin Zrnić, 2009: 16

²⁰⁸ Bedeker, putni vodič, priručnik za turiste, nazvan prema imenu njem. nakladnika Karla Baedekera (1801–59). <http://www.hrleksikon.info/definicija/bedeker.html>, datum pristupa: 12. ožujka 2016.

²⁰⁹ Cvetnić, 2005: 215

²¹⁰ <http://www.zet.hr/UserDocsImages/Marketing/Brosura%20-%20pan.autobus%202015.pdf>, datum pristupa: 12. ožujka 2016.

²¹¹ <http://pogledaj.to/art/diskretni-sarm-tresnjevke/>, datum pristupa: 12. ožujka 2016.

ZAKLJUČAK

Predodžba o naselju Trnsko i njegovom značenju u slici grada mijenjala se tijekom zadnjih pola stoljeća, od „spavaonice bez duše“ do „najhumanijeg novozaagrebačkog naselja“ – od vizionarskih tekstova nastalih u doba gradnje, dok je urbanističko planiranje stambenih jedinica i masovne izgradnje još u punom žaru, preko pojave prvih kritika i napuštanja ideologije modernističkog urbanizma, do suvremenih radova koji revaloriziraju projekt ponajviše zahvaljujući njegovim humanim proporcijama kakve su u današnjoj urbanističkoj praksi gotovo u potpunosti zanemarene.

Zahvaljujući zelenim površinama, dječjim igralištima, sigurnom prometnom rješenju, humanom mjerilu i jedinstveno pristupačnom „prijateljskom“ odnosu kubusa i pješaka, igri jednostavnih volumena i unificiranih pročelja te praktičnosti okupljanja usluga i servisa u centru i podcentrima mikrorajona, naselje Trnsko primjer je cjelovitog pristupa oblikovanju prostora koji „gotovo idealno obilježava arhitekturu i urbanizam šezdesetih godina sa svim njezinim nedostacima, ali i kvalitetama.“²¹² Iako možda skromnijih estetskih, arhitektonskih ili povijesnih vrijednosti, prostori naselja posjeduju ambijentalnu vrijednost koja do punog izraza dolazi svakodnevnim korištenjem prostora. Nedostatak slikovitosti karakteristične za stare gradske predjele, u Trnskom nadoknađuje kvaliteta životne svakodnevnice te njena zakriljenost od vreve gradskoga života.

Francuski sociolog Michael de Certeau piše o dvije perspektive grada – panoramskoj i pješačkoj. Panoramska je, kao urbanistička, ona koja nastoji obuhvatiti cjelinu, pregled grada; to je vizura odozgo, shematizirana, kruta. Nasuprot tome, pješačka je perspektiva ona odozdo, ona koja grad poima kroz korištenje, koja je individualna i djelomična.²¹³ Upravo bi pješački karakter stambenih naselja trebao biti jedan od argumenata za procjenjivanje „urbanističkih i arhitektonskih dometa naše epohe u suvremenom gradu“.²¹⁴ Za razliku od ranijih razdoblja kada se razvitak procjenjivao na temelju oblikovanja pojedinačnih zgrada i slikovitosti ulica, urbanistička i arhitektonska dostignuća suvremenog doba trebalo bi procjenjivati na temelju oblikovanja njihovih otvorenih, javnih i društvenih gradskih prostora.

Novoizgrađeni mikrorajoni ne pokušavaju reinkarnirati atmosferu duha staroga grada, oni ne upadaju u zamku imitiranja načina života starih stambenih zajednica. Njihovom izgradnjom

---

²¹² Maroević, 1999: 154

²¹³ Gulin Zrnić, 2009: 22

²¹⁴ Gulin Zrnić, 2009: 65

ostvaruje se tek pozadina, otvara se „prazan“ prostor kojega građani modernog grada tek trebaju ispuniti duhom svoga vremena. „Stambena zajednica“ u samome nazivu odaje svoj cilj – stvaranje zajednice stanovnika.

Projektom širenja grada izgradnjom niza takvih stambenih zajednica, grad i gradski urbanisti izvršavali su svoju dužnost i odgovornost prema građanima, osiguravajući im kvalitetno i prozračno stambeno okruženje. Danas se takvi prostori više ne stvaraju – težnja cjelovitim rješavanju problema ne postoji. „Nematerijalna prostorna baština“ funkcionalizma u današnjem kaotičnom, neorganiziranom društvu u kojemu je urbanistička struka svedena na birokraciju i servis kapitalu, neprocjenjiva je baština koju trebamo sačuvati kao primjer budućim generacijama.

Arhitektura naselja Trnsko sama po sebi nije iznimna – izuzmemo li dvije „antologijske zgrade, ona nema istaknute arhitektonske vrijednosti. Međutim, promatrajući naselje u cjelini, iz urbanističke perspektive, radi se o izrazito dobro ostvarenim prostornim odnosima. Zelenilo i igrališta koji predstavljaju glavne kvalitete naselja nisu rezultat slučajnosti – riječ je o vrlo promišljenom i uspješno realiziranom urbanističkom pristupu koji modernom čovjeku nastoji osigurati sigurno i zdravo okruženje za razvoj i rekreaciju.

Prostori ovog naselja sami po sebi nisu „spektakularni“, no smjer u kojemu se grad i društvo razvijaju čine njegov izvorni koncept impresivnijim iz dana u dan. Uskoro bi se moglo govoriti i o „ekskluzivnim“ kvartovima, a mnogi su europski gradovi u tom smjeru obnove starih naselja i krenuli, zahvaljujući danas nezamislivom omjeru izgrađene i neizgrađene površine.²¹⁵

Određena naivnost tadašnjeg optimizma nešto je čemu bismo se zapravo ponovno trebali okrenuti. Nedostatak vizije mnogo nas više sprječava u onome što želimo postići nego li nedostatak prostora ili sredstava – u to se možemo uvjeriti na svakom koraku u našem gradu. Društvo koje je svjesno neophodnosti promjena pronaći će tehnička i financijska sredstva – na isti način na koji se ona pronalaze za izgradnju cesta i druge vitalne potrebe zajednice. Oblikovanjem prostora odnosno baštine imamo mogućnost mijenjati – stimulirati ili limitirati – našu svakodnevnicu. Stvaranjem simboličnih mjesta, bogaćenjem povijesnim narativom i

---

²¹⁵ Owen Hatherley spominje razvoj Stockholmskih predgrađa, primjerice *Hammarby Sjöstad*, koji je zadržao sve kvalitete dugoročnog planiranja, ali ih visokim rentama i standardom učinio privlačnim – i dostupnim – samo višoj socijalnoj klasi. <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jun/16/sweden-housing-programme-privatisation>, datum pristupa: 09. prosinca 2015.

lokalnom kulturom te promišljenim i kreativnim pristupom urbanističkoj baštini slika grada može se mijenjati i na taj način privlačiti nove stanovnike, posjetitelje i investitore.

Trnsko zasigurno nije jedinstveni primjer „opredmećenog trenutka“ humanističkog optimizma u prostoru – takva su se naselja pedesetih i šezdesetih gradila posvuda. Postavlja se pitanje - zašto bi netko, osobito strani državljanin, došao gledati Trnsko? U potrazi za odgovorom potrebno je usmjeriti se na upravljanje kapitalom baštine za budućnost. Kreativna, umjetnička obnova način je na koji svako mjesto može postati „izvozni proizvod“, više u smislu specifičnosti nego „branda“. Primjerice, naselje se može predstaviti (i potencirati, a sukladno tome i obnoviti) kao primjer „nacionalne politike o igralištima“ ili „children friendly“ naselje, „zeleno naselje“ itd. Mogućnosti razvijanja prepoznatljivog identiteta jednog stambenog naselja kao što je Trnsko brojne su – odsustvo povijesnog identiteta može se promatrati kao prednost koja povećava slobodu i fleksibilnost za daljnji razvoj.²¹⁶ Berlin je, primjerice, grad koji pokazuje kako nedostatak određenog identiteta (u ovom slučaju uzrokovan preklapanjem i diskontinuitetom razvoja različitih kulturnih i društvenih slojeva) omogućuje stalnu dinamiku grada te mogućnost apsorpcije najveće moguće raznolikosti ljudi i procesa.²¹⁷ Potencijal Novog Zagreba, a tako i Trnskog, kao stimulativnog i progresivnog okruženja koje bi moglo prihvatiti dinamiku i raznolikost, leži možda upravo u nedostatku identiteta i tradicije.

Primjer takvog pristupa „oblikovanja prošlosti za budućnost“ u kojemu urbana obnova dostiže umjetničke vrijednosti revitalizacija je radničkog naselja *Granby Four Streets* u Liverpoolu.²¹⁸ Prošlogodišnjim dodjeljivanjem nagrade *Turner* ovom projektu, britanski muzej *Tate* potvrdio je da se i urbanom obnovom mogu postići iznimna ostvarenja suvremene umjetnosti. Uslijed sustavno lošeg upravljanja i održavanja toga naselja, veliki se broj stanovnika iselio a cijela se zona trebala rušiti radi nove, profitabilnije stambene izgradnje. Malobrojni preostali stanovnici, inspirirani primjerima gerilskih urbanih vrtova, pokrenuli su revitalizaciju naselja te pozvali londonski arhitektonski kolektiv *Assemble* za pomoć u stručnom dijelu projekta. Arhitekti su revitalizaciji pristupili na temelju vrednovanja arhitektonskog i kulturnog naslijeđa, a za renovaciju su korišteni jednostavni i jeftini materijali. Raznolikost životnih prostora ostvarena je slobodnijim oblikovanjem u

²¹⁶ Kooolhaas, 1998: 1248-1249, 1263

²¹⁷ Oswalt, 2000: 27-29

²¹⁸ <http://pogledaj.to/arhitektura/urbana-obnova-kao-umjetnost/>,
<http://pogledaj.to/arhitektura/arhitektonski-kolektiv-assemble-dobio-umjetnicku-nagradu-turner/>, datum pristupa: 25. travnja 2016.

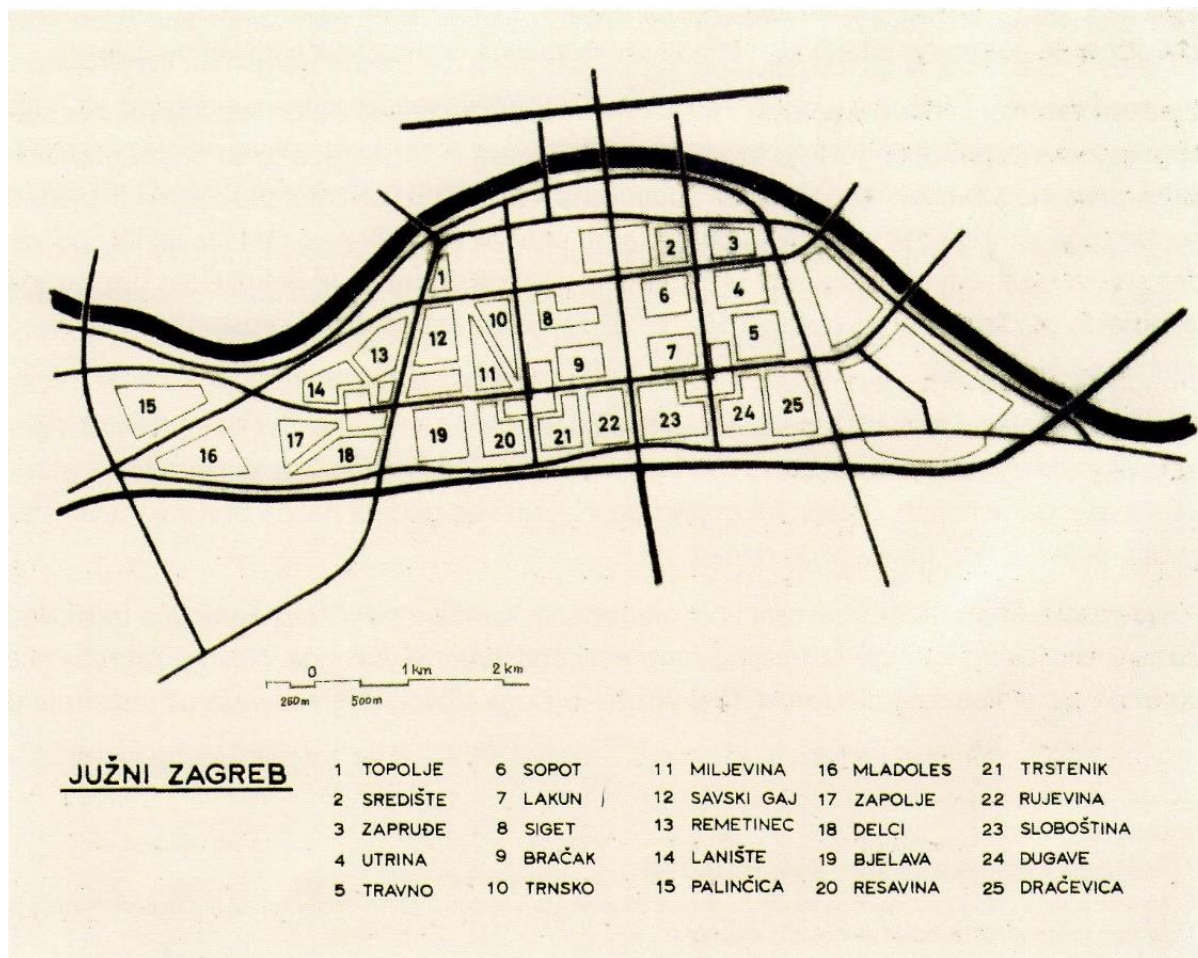
rekonstrukciji interijera unutar niza inače identičnih kuća. Važan dio projekta za lokalnu zajednicu bilo je uključivanje javnosti, pružanje mogućnosti obuke i zaposlenja te poticanje „uradi sam“ duha u kojem su stanovnici revitalizaciju naselja i započeli. Rezultat je dostupno stanovanje za lokalno stanovništvo, ali i izniman, umjetnički oblikovan prostor na koji njegovi stanovnici mogu biti ponosni.

Ivo Maroević u nedovršenoj Vukovarskoj ulici vidi simbol vremena u kojem je nastajala. Gotovo iste riječi možemo primijeniti i na naselje Trnsko: *„Bez dovoljno jake gospodarske podloge da se ideja oživotvori... ostala torzo na koji se dodaju ideje novoga vremena koje dolazi i mijenja koncept na kojem je nastala temeljna ideja. Taj je torzo znak protekla vremena i Zagreb bi ga morao očuvati time da mu dodaje ono što mu nedostaje, ali u suglasju s onim idejnim identitetom u kojemu je ideja te ulice nastala. Hoće li Zagreb to moći prepoznati i ... ostaviti svjedočanstvo toga turbulentnoga vremena u prostoru? Vremena koje je imalo svijetlih i tamnih strana, no koje je u urbanizmu ostavilo veoma jasan koncept svojega htijenja. Iskažimo mu poštovanje koje zaslužuje.“*²¹⁹ Hoće li i Trnsko ostati nedovršeno kao i Vukovarska ili ćemo Zagreb napokon početi završavati u suglasju s idejnim identitetima u kojima je nastajao?

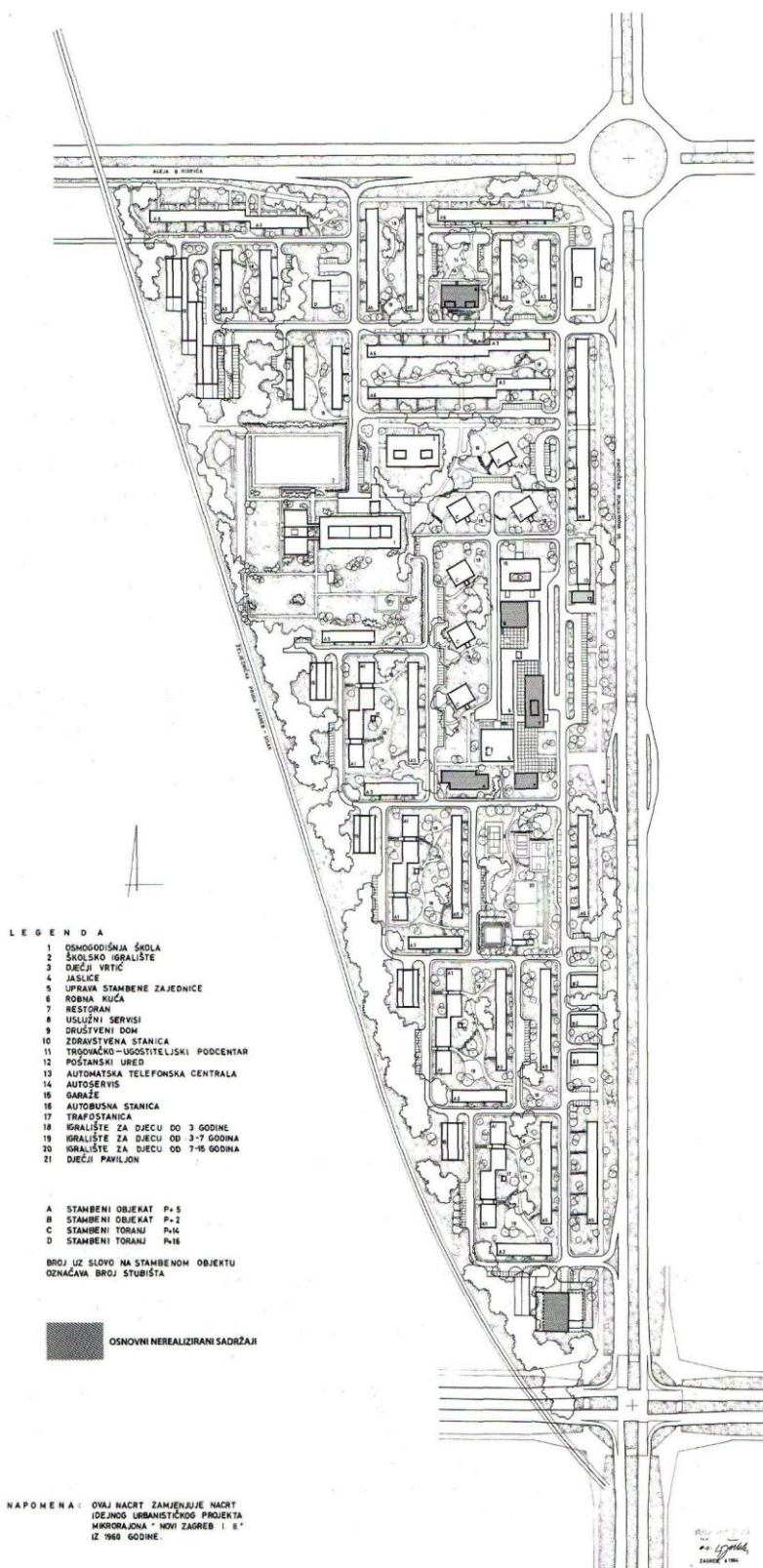
²¹⁹ Maroević, 199: 134-135

ILUSTRACIJE

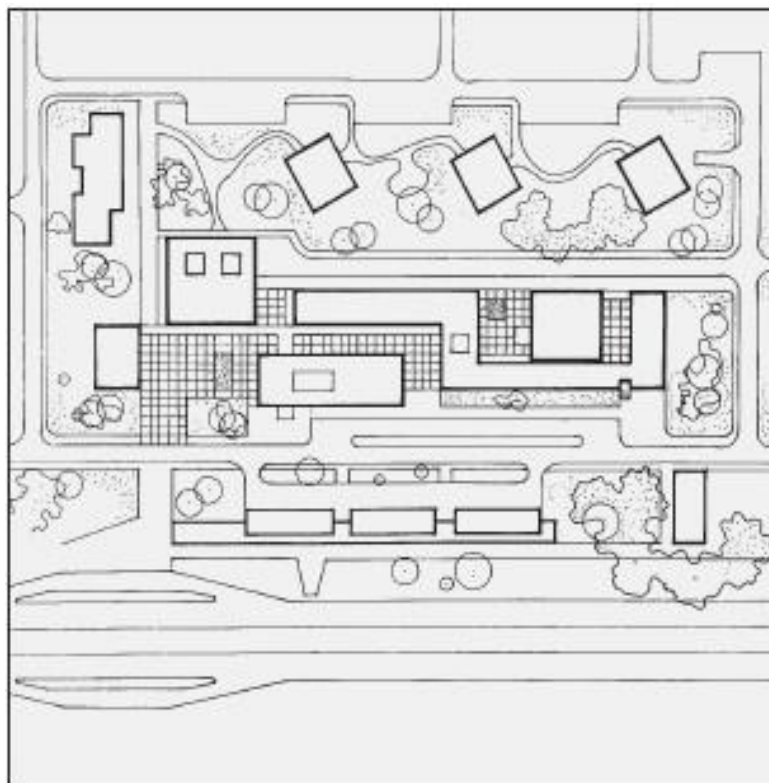
Slika 1. Skica *Idejnog rješenja Novog Zagreba* s istaknutim imenima novih naselja. Izradila grupa autora iz Urbanističkog zavoda grada Zagreba: N. Bešlić, V. Delfin, V. Ivanović, G. Knežević, Z. Kolacio, M. Maretić, Z. Smolej, J. Uhlík i suradnici, 1962.

Napomena: od 25 planiranih stambenih naselja izgrađeno ih je tek desetak. Izvorno zamišljen kao jedinstven grad, Novi Zagreb zbog svoje nedovršenosti danas funkcionira kao skup manje-više neovisnih stambenih zajednica bez stvarnog zajedničkog središta.

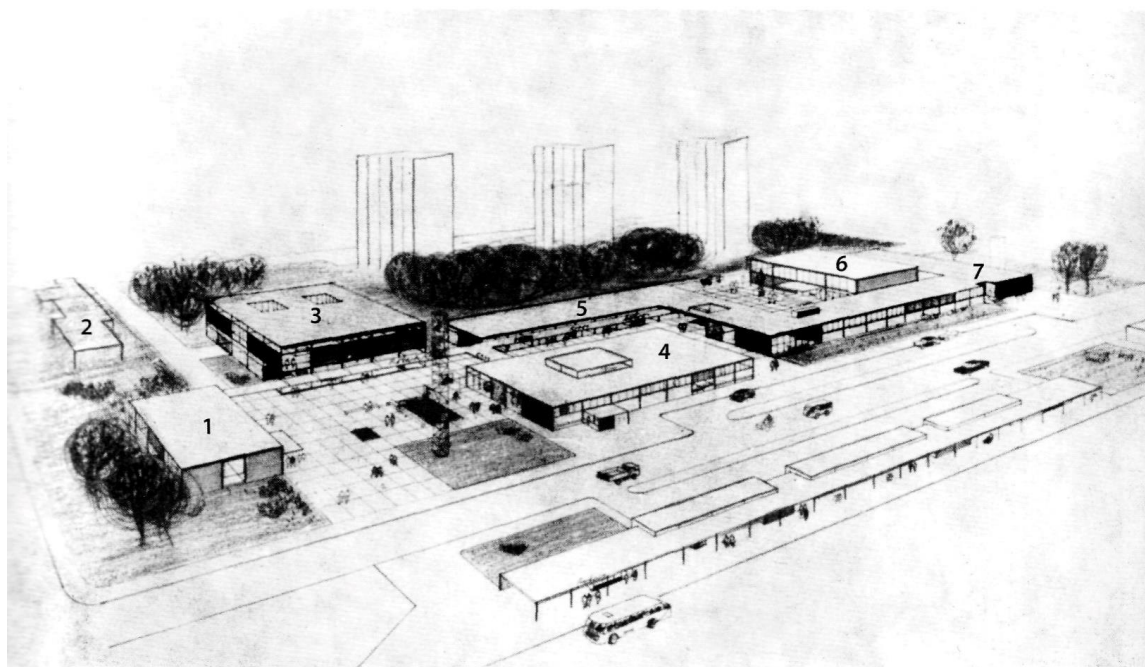

Slika 2. Idejno urbanističko rješenje stambene zajednice Trnsko, s istaknutim nerealiziranim sadržajima. Autori: Z. Kolacio, M. Maretić i J. Uhlik; plan hortikulture: Mira Halambek-Wenzler. Izrađeno u Urbanističkom zavodu grada Zagreba, 1964. (napomena s nacrt: „ovaj nacrt zamjenjuje nacrt idejnog urbanističkog projekta mikrorajona ‘Novi Zagreb I i II’ iz 1960. godine“)

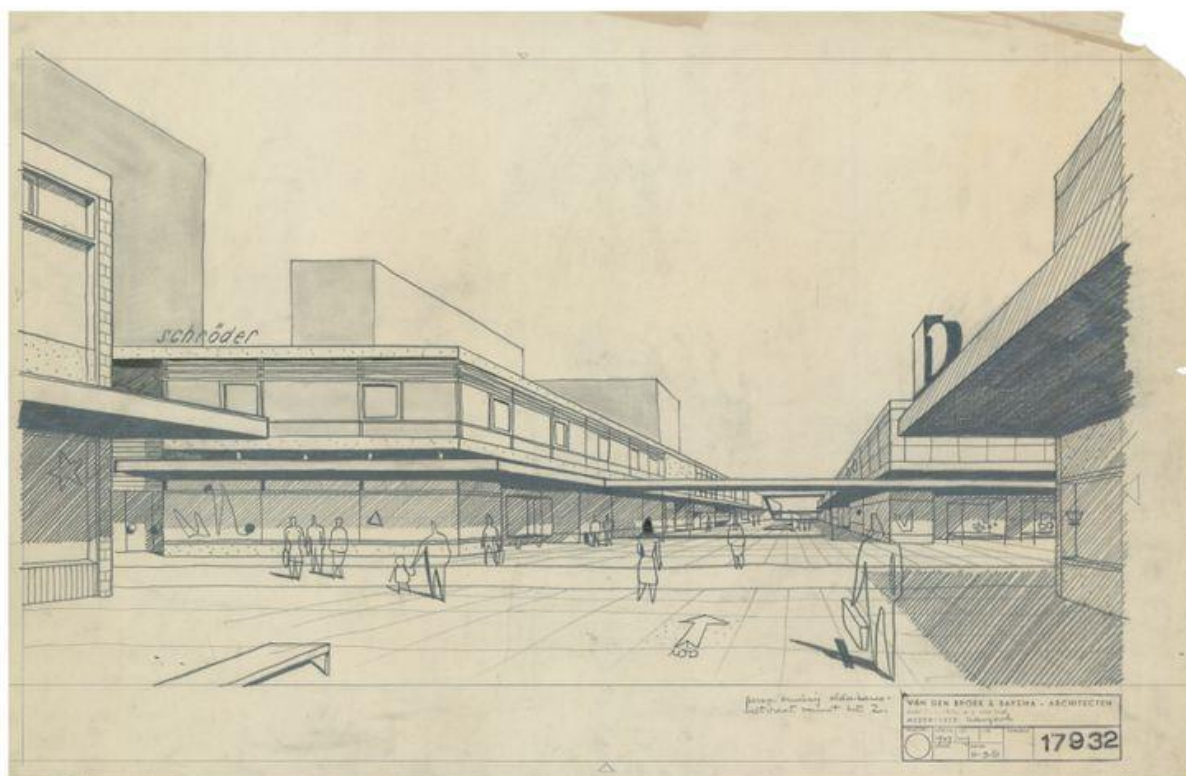
Slika 3. Tlocrt idejnog rješenja centra stambene zajednice Trnsko. Autori opskrbeno-trgovačkog kompleksa: A. Dragomanović, R. Nikšić i E. Šmidihen, građeno od 1963. do 1969. godine.

Slika 4. Perspektivna slika opskrbeno-trgovačkog centra Trnsko, 1967. (A. Dragomanović, R. Nikšić i E. Šmidihen). Objekti 1, 2, 4 i 6 nisu realizirani.

Slika 5. Crtež planiranog pješačkog poteza između opskrbno-trgovačkih servisa i restorana. Središnji dio cjeline – natkriveni pasaž s lokalima prema projektu E. Šmidihena (1967.-69.) Restoran (desno) nije realiziran.

Slika 6. Perspektivni crtež pješačkog poteza Lijnbaan, glavne trgovačke ulice u centru Rotterdama. Autori. J. B. Bakema i J. H. van den Broek, 1952.-54.

Nenametljiva izgradnja podređena mjerilu čovjeka, razdvajanje kolničkog prometa i pješačke zone te okupljanje društvenog života u središtu naselja karakteristike su Lijnbaana koje A.

Dragomanović, R. Nikšić i E. Šmidihen kreativno interpretiraju u projektu opskrbno-trgovačkog centra Trnsko.

Slika 7. Zračna fotografija Trnskog, pogled sa sjeverozapada, 1967. Autori Idejnog urbanističkog rješenja: Z. Kolacio, M. Maretić i J. Uhlik, 1960.

Slika 8. Zračna fotografija Trnskog, pogled s jugozapada, krajem 1960ih.

U središtu osmogodišnja škola (R. Nikšić i E. Šmihlen, 1964.) i 6 stambenih nebodera S. Jelineka zaokrenute orijentacije (1966.). U pozadini stambeno naselje Siget u izgradnji i Velesajam.

Slika 9. Pogled na Namu s jugozapada, 1967. Arhitekt A. Dragomanović (projekt 1963.-65., izgradnja 1965.-66.)

Profinjenost, čistoća i smisao za odnose proporcija i detalja otkrivaju „arhitekta senzibilne ruke“. (prema: B. Magaš, 1967.)

Slika 10. Nama oko 1967.-68. U pozadini zgrada zdravstvenog centra (apoteka i ambulanta) u projektu R. Nikšića, A. Dragomanovića i E. Šmidihena (izgrađeno 1966.); pješački potez s lokalima u središtu kompozicije još nije izgrađen.

Slike 11 i 12. Nama i glavni naseljski trg 1970ih. U pozadini neboderi S. Jelineka (1966.)

Slika 13. Sat tjeleovježbe na školskom igralištu oko 1970. Karakteristične vizure zgrada tipa „Bartolić“ u pozadini (arhitekt: Ivan Bartolić, najvećim dijelom izgrađene 1959.-65.)

Slika 14. Primjer zgrade tipa „Bartolić“ (Trnsko 7a-c) i dječjeg igrališta smještenog između dvije zgrade (proljeće 2012.)

Slika 15. Detalj tipa „Bartolić“, Trnsko 11a-c.

Slika 16. Pogled na stambeni neboder arhitekta S. Jelineka (1966.) iz pješačke perspektive – bujno zelenilo, Trnsko 27.

Slika 17. Pogled na Jelinekov neboder iz pješačke perspektive, Trnsko 26.

Slika 18. Prozračno zelenilo ispred stambenih objekata tipa „Bartolić“, Trnsko 42a-e.

Slika 19. Obnova dijela fasade u dogovoru stanara pojedinog stubišta, Trnsko 30a-c.

Slika 20. Stambeni objekt tipa „Volta“ na ulazu u naselje (Trnsko 1a-f). Arhitekt: Drago Korbar, o. 1964.

Slika 21. Dvojni objekt arhitekta Borivoja Feldmana (o. 1964.) na istočnoj granici naselja (Trnsko 21a-g).

Slika 22. „Brod“ (dječja penjalica) prije uklanjanja, na dječjem igralištu u pozadini objekta 33a-e.

Slika 23. Negiranje izvornog prostornog koncepta nepropisno parkiranim vozilima i konfekcijska oprema dječjih igrališta u pozadini, Trnsko 4a-c.

Slika 24. Prijedlog postavljanja fotonaponskih ploča na ravne krovove (nerealizirano). Projekt *Solarno mapiranje Trnskog* udruge *Društvo za oblikovanje održivog radvoja (DOOR)* u suradnji s *Platformom 9,81* i udrugom *Živim u Trnskom*, 2012.

Slika 25. Primjer prenamjene ravne krovne terase. Mogućnost oživljavanja ritmičnog poretka kubusa i ostvarivanja „nove dimenzije“ prostora a da se pritom ne razbija izvorni urbanistički koncept. Klunkerkranich, Berlin.

Slike 26 i 27. Stambeni niz u *Granby Four Streets* prije i nakon obnove. Projekt ove urbane obnove dobitnik je nagrade *Turner* 2015. godine za iznimna ostvarenja suvremene umjetnosti.

Slika 28. Zgrade tipa „Bartolić“ u interpretaciji slikara Ive Dulčića.

Novi Zagreb, 1964.

(tempera na papiru, 42x61,5 cm)

IZVORI ILUSTRACIJA

Slika 1. Skica *Idejnog rješenja Novog Zagreba* s istaknutim imenima novih naselja, 1962., izvor: STRUKIĆ, K. [ur.] (2010.), *Pola stoljeća Trnskog – priča jedne generacije* [katalog izložbe], Muzej grada Zagreba, Zagreba

Slika 2. Idejno urbanističko rješenje stambene zajednice Trnsko, s istaknutim nerealiziranim sadržajima, 1964., izvor: STRUKIĆ, K. [ur.] (2010.), *Pola stoljeća Trnskog – priča jedne generacije* [katalog izložbe], Muzej grada Zagreba, Zagreba

Slika 3. Tlocrt idejnog rješenja centra stambene zajednice Trnsko, izvor: ŽUNIĆ, A.; KARAČ, Z. (2015.), *Robne kuće i opskrbni centri arhitekta Aleksandra Dragomanovića*, „Prostor”, 23 (2): 276-303, Zagreb

Slika 4. Perspektivna slika opskrbno-trgovačkog centra Trnsko, 1967. Objekti 1, 2, 4 i 6 nisu realizirani, izvor: MAGAŠ, B. (1967.), *Robna kuća »Na-ma« Trnsko*, Zagreb, „Arhitektura”, XXI (93-94): 36-42, Zagreb

Slika 5. Crtež planiranog pješačkog poteza između opskrbno-trgovačkih servisa i restorana. Restoran nije realiziran, izvor: ŽUNIĆ, A.; KARAČ, Z. (2015.), *Robne kuće i opskrbni centri arhitekta Aleksandra Dragomanovića*, „Prostor”, 23 (2): 276-303, Zagreb

Slika 6. Perspektivni crtež pješačkog poteza Lijnbaan u Rotterdamu., izvor: <http://open.jaapbakemastudycentre.nl/content/de-lijnbaan>, datum pristupa: 20. travnja 2016.

Slika 7. Zračna fotografija Trnskog, pogled sa sjeverozapada, 1967., izvor: <https://www.flickr.com/photos/metalka/3700277546/in/album-72157632435889197/>, datum pristupa: 20. travnja 2016.

Slika 8. Zračna fotografija Trnskog, pogled s jugozapada, krajem 1960ih., izvor: <http://stare-slike-gradova.weebly.com/1/category/grad-zagreb/1.html>, datum pristupa: 20. travnja 2016.

Slika 9. Pogled na Namu s jugozapada, 1967., izvor: MAGAŠ, B. (1967.), *Robna kuća »Na-ma« Trnsko*, Zagreb, „Arhitektura”, XXI (93-94): 36-42, Zagreb

Slika 10. Nama oko 1967.-68., izvor: STRUKIĆ, K. [ur.] (2010.), *Pola stoljeća Trnskog – priča jedne generacije* [katalog izložbe], Muzej grada Zagreba, Zagreba

Slike 11 i 12. Nama 1970ih, izvor: stranice Facebook grupe *Zagreb – kakav je bio nekada*, <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1025078287551210&set=gm.10153885833719099&type=3&theater>, <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1692416591012880&set=gm.10154068217849099&type=3&theater>, datum pristupa: 20. travnja 2016.

Slika 13. Sat tjelovježbe na školskom igralištu oko 1970. Karakteristične vizure zgrada tipa „Bartolić“ u pozadini, izvor: STRUKIĆ, K. [ur.] (2010.), *Pola stoljeća Trnskog – priča jedne generacije* [katalog izložbe], Muzej grada Zagreba, Zagreba

Slika 14. Primjer tipa „Bartolić“ danas, Trnsko 7a-c, izvor: <http://www.solmaptrnsko.net/>, datum pristupa: 21. travnja 2016.

Slika 15. Detalj tipa „Bartolić“, Trnsko 11a-c, izvor: <http://www.solmaptrnsko.net/>, datum pristupa: 21. travnja 2016.

Slika 16. Pogled na stambeni neboder S. Jelineka (1966.) iz pješačke perspektive, Trnsko 27, izvor: <http://www.solmaptrnsko.net/>, datum pristupa: 21. travnja 2016.

Slika 17. Pogled na Jelinekov neboder iz pješačke perspektive, Trnsko 26, izvor: <http://www.solmaptrnsko.net/>, datum pristupa: 21. travnja 2016.

Slika 18. Prozračno zelenilo ispred stambenih objekata tipa „Bartolić“, Trnsko 42a-e, izvor: <http://www.solmaptrnsko.net/>, datum pristupa: 21. travnja 2016.

Slika 19. Obnova dijela fasade u dogovoru stanara pojedinog stubišta, Trnsko 30a-c, izvor: <http://www.solmaptrnsko.net/>, datum pristupa: 21. travnja 2016.

Slika 20. Stambeni objekt tipa „Volta“ na ulazu u naselje, Trnsko 1a-f, izvor: <http://www.solmaptrnsko.net/>, datum pristupa: 21. travnja 2016.

Slika 21. Dvojni Feldmanov objekt na istočnoj granici naselja, Trnsko 21a-g, izvor: <http://www.solmaptrnsko.net/>, datum pristupa: 21. travnja 2016.

Slika 22. „Brod“ (dječja penjalica) prije uklanjanja, ispred objekta 33a-e, izvor: <http://www.solmaptrnsko.net/>, datum pristupa: 21. travnja 2016.

Slika 23. Negiranje izvornog prostornog koncepta nepropisno parkiranim vozilima i konfekcijska oprema dječjih igrališta u pozadini, Trnsko 4a-c, izvor: <http://www.solmaptrnsko.net/>, datum pristupa: 21. travnja 2016.

Slika 24. Prijedlog postavljanja fotonaponskih ploča na ravne krovove. Projekt *Solarno mapiranje Trnskog*, izvor: <http://www.solmaptrnsko.net/>, datum pristupa: 21. travnja 2016.

Slika 25. Primjer prenamjene ravne krovne terase. Klunkerkranich, Berlin, izvor: <http://www.nprberlin.de/post/community-effort-klunkerkranich-gardens-open-neukoelln#stream/0>, datum pristupa: 21. travnja 2016.

Slike 26 i 27. Stambeni niz u *Granby Four Streets* prije i nakon obnove, izvor: <http://assemblestudio.co.uk/>, <http://eutropean.org/funding-the-cooperative-city/stories/>, datum pristupa: 22. travnja 2016.

Slika 28. Zgrade tipa „Bartolić“ u interpretaciji slikara Ive Dulčića. *Novi Zagreb*, 1964. (tempera na papiru, 42x61,5 cm; privatna zbirka).

BIBLIOGRAFIJA

- BAKRAN, H.; KRASIĆ, Z.; MRDULJAŠ, M. – redakcija ČIP-a, (2005.), *Novi Zagreb ipak predstavlja kvalitetu – Razgovor s Josipom Uhlikom, dobitnikom nagrade UHA-e Viktor Kovačić za životno djelo 2004.*, „Čovjek i prostor”, LII (3-4): 4-7, Zagreb
- BARIŠIĆ MARENIĆ, Z. (2013.), *Prolegomena opusu urbanista Mirka Maretića*, „Prostor”, 21(2): 274-291, Zagreb
- BILIĆ, J., IVANKOVIĆ, H. (2006.), *Zagrebački leksikon: M-Ž*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb
- CATINELLI, M. (1975.), *Stambeni superblok »Siget« u Zagrebu*, „Čovjek i prostor”, XXII (265): 4-5, Zagreb
- CVETNIĆ, R. (2005.), *Trnsko*, „Kolo, Časopis Matice hrvatske”, 4: 209-222, Zagreb
- CVETNIĆ, R.; KLEMENČIĆ, M. (2008.), *Razgovor s Mirkom Maretićem – O imaginarnim kartama Južnog = Novog Zagreba*, „Zarez”, 10.1., X (222): 16-17, Zagreb
- DOMLJAN, Ž. (1964.a), *Urbanistički skeleti (Stambene zajednice – pokušaj humanizacije novih prostora)*, „15 dana”, 15.5., VII (8): 3-5, Zagreb
- DOMLJAN, Ž. (1964.b), *Trnsko, stambene zajednice – pokušaj humanizacije novih životnih prostora*, „15 dana”, 10.7., VII (11): 12-13, Zagreb
- DOKLESTIĆ, B. (2010.), *Zagrebačke urbanističke promenade*, Studio HRG, Zagreb
- FISCHER, M. (1974.), *Razvoj izgradnje u Južnom Zagrebu*, „Arhitektura”, XXVII (149): 29-31, Zagreb
- FISCHER, M. (1986.), *Neke primjedbe o oblikovnim značajkama nove izgradnje u južnom Zagrebu*, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, IX (85): 88-90, Zagreb
- FRANKOVIĆ, E. (1986.), *Urbanističko planiranje Zagreba od 1945. do 1985.*, „Radovi Instituta za povijest umjetnosti”, IX (85): 85-87, Zagreb
- GULIN ZRNIĆ, V. (2009.), *Kvartovska spika – Značenje grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb
- HAAS, T.; OLSSON, K. (2015.), *About urban – Heritage, Planning & Design, Development*, u: OBAD ŠĆITAROCI, M. [ur.]: *Prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog naslijeđa – zbornik radova: 418-423*, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- HALL, T. (2005.), *Post-war new town „models“: a European comparison*, „Urban Morphology” 9(2): 109-121, London
- HANIČAR BULJAN, I. (2007.), *Skrbiti za zgradu od ideje do ostvarenja: Razgovor s Ivanom Bartolićem*, „Kvartal”, 4.4.: 4-12, Zagreb
- JELINEK, S. (1965.), *12-katni toranj u naselju Trnsko*, „Čovjek i prostor”, XII (149-150): 1-3, Zagreb
- KALLE, M. (2010.), *Kvartovski duh „malih ljudi“*, „Vjesnik”, 7.7.: 34, Zagreb

- KINCL, B.; DELIĆ, A.; OPALIĆ, B. (2015.), *Stambena izgradnja u Zagrebu u drugoj polovici 20. stoljeća – Suvremenost naslijeđa*, u: OBAD ŠĆITAROCI, M. [ur.]: *Prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog naslijeđa – zbornik radova*: 418-423, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- K.M. (1965.), *Nova škola na Trnskom*, „Čovjek i prostor”, XII (144): 3, Zagreb
- KOLACIO, Z. (1960.), *Stambena izgradnja u Zagrebu*, „Arhitektura”, XIV (1-3): 4-9, Zagreb
- KOLACIO, Z. (1962.), *Južni Zagreb*, „Čovjek i prostor”, IX (116): 5-6, Zagreb
- KOOLHAAS, R. (1998.), *The Generic City*, u: *S,M,L,XL: Second Edition*, The Monacelli Press, New York
- LOEW, E. S. (1997), *The Promotion of Architecture – Some Lessons from France*, Papadakis publisher, Windsor
- MAGAŠ, B. (1967.), *Robna kuća »Na-ma« Trnsko, Zagreb*, „Arhitektura”, XXI (93-94): 36-42, Zagreb
- MARASOVIĆ, T. (1985.), *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*, Sveučilište u Splitu – Filozofski fakultet u Zadru, OOUR prirodoslovno-matematičkih znanosti i studija odgojnih područja Sveučilišta; Društvo konzervatora Hrvatske – Zagreb; Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Postdiplomski studij graditeljskog naslijeđa, Split
- MARETIĆ, M. (1960.), *Mikrorajon Novi Zagreb (arhitekti: Zdenko Kolacio, Mirko Maretić i Josip Uhlik, hortikultura: Mira Halambek-Wenzler)*, „Arhitektura”, XIV (1-3): 11-14, Zagreb
- MARETIĆ, M. (1964.), *Trgovačko-ugostiteljski potcentar (projektant: inž.arh. Mirko Maretić)*, „Čovjek i prostor”, XI (130): 6, Zagreb
- MARETIĆ, M. (1970.), *Izgradnja stambenih naselja u Zagrebu*, „Arhitektura”, XXIV (107-108): 48-59, Zagreb
- MARETIĆ, M. (1985.), *Prilog istraživanju modela centra novog gradskog naselja - uz posebnu analizu Trnskog i Zapruđa u Zagrebu* (doktorska disertacija), Arhitektonski fakultet, Zagreb
- MARETIĆ, M. (1996.), *Prilog istraživanju centara zagrebačkih naselja Trnskog i Zapruđa*, „Prostor”, 4(1): 27-46, Zagreb
- MARGARETIĆ URLIĆ, R. (2008.), *Memoari izumitelja montažnih stambenih sustava*, „Kvartal”, 5.2.: 38-40, Zagreb
- MAROEVIĆ, I. (1964.), *U asfaltnoj mreži grada (Rekreativni centri Zagreba)*, „15 dana“, VII(3): 3-5, Zagreb
- MAROEVIĆ, I. (1999.), *Zagreb njim samim*, Durieux, Zagreb
- MATTIONI, V. (2007), *Bogdan Budimirov: U prvom licu*, UPI-2M plus, Zagreb
- MIRKOVIĆ, Đ., POSTRUŽNIK, N. (1976.), *Stambeno naselje Travno u Zagrebu, blok 6a*, „Čovjek i prostor”, XXIII (275): 6-7, Zagreb
- MLINAR, I. (2014.): *Remetinečki Gaj – Početak sustavne urbanizacije novozagrebačkog područja*, Centar za kulturu Novi Zagreb; Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

- MLINAR, I. (2015.), *Urbanističko naslijeđe modernizma – Zapruđe, prototip stambenog naselja Novog Zagreba*, u: OBAD ŠĆITAROCI, M. [ur.]: *Prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog naslijeđa – zbornik radova: 364-369*, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- MLINAR, I.; BOBOVEC, B. (2015.), *Montažne stambene zgrade kao arhitektonsko i urbanističko naslijeđe – Primjer Jugomontovih zgrada JU-61 u zagrebačkim naseljima*, u: OBAD ŠĆITAROCI, M. [ur.]: *Prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog naslijeđa – zbornik radova: 370-375*, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- NYSTRÖM, L.; LUNDSTRÖM, M. J. (2006), *Sweden: The Life and Death and Life of Great Neighbourhood Centres*, „Built Environment (1978-) – Neighbourhood Centres in Europe: Yesterday, Today and Tomorrow”, 32(1): 32-52, Alexandrine Press, Marcham
- ORSINI, A. (2010.), *Osjećaj kvartovske pripadnosti*, „Vijenac”, 9.9., XVIII (430-431): 29, Zagreb
- OSWALT, P. (2000.), *Berlin, Stadt ohne Form. Strategien einer anderen Stadt*, Prestel, München
- PEGAN, S. (1996.), *Pristup izradi urbanističkog plana*, „Prostor”, 4(1): 95-108, Zagreb
- PODRUG, T. (1970.), *Trnsko, naselje bez duše*, „Čovjek i prostor”, XVII (206): 22-23, Zagreb
- RADOVIĆ MAHEČIĆ, D. (2004.), *Vizija i zbilja – Zagrebačka arhitektura i urbanizam 50ih godina*, „Život umjetnosti”, 71-72: 146-151, Zagreb
- RICHTER, M. (1974.), *Sociološki aspekti tipa kolektivnog stanovanja*, „Arhitektura”, XXVII (149): 27-28, Zagreb
- SEFERAGIĆ, D.; LAY, V.; HORVAT, B.; LAY, I.; ČALDAROVIĆ, O. (1981.), *Društveni koncept novog naselja*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- STOJAN, M.; ČALDAROVIĆ, O. (2006.), *Planiranje, spontanost, okolica: primjer pothodnika u naseljima Trnsko-Trokut*, „Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja”, 15 (4-5): 819-844, Zagreb
- STRUKIĆ, K. [ur.] (2010.), *Pola stoljeća Trnskog – priča jedne generacije* [katalog izložbe], Muzej grada Zagreba, Zagreba
- UNITED NATIONS (1958.), *European Seminar on Playground Activities, Objectives and Leadership – Report*, United Nations, Geneva
- VRANIĆ, D. (2015.), *Novi Zagreb kao nasljeđe – Politika urbanog razvoja*, u: OBAD ŠĆITAROCI, M. [ur.]: *Prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog naslijeđa – zbornik radova: 634-639*, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- VRANIĆ, D.; GULIN ZRNIĆ, V. (2015.), *'Praznine' Novog Zagreba – Sukob modernističkog urbanističkog naslijeđa i suvremenih prostornih praksi*, u: OBAD ŠĆITAROCI, M. [ur.]: *Prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog naslijeđa – zbornik radova: 132-137*, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- ŽUNIĆ, A. (2012.), *Robna kuća Nama Trnsko u Zagrebu / Nama Trnsko Department Store in Zagreb*, „Presjek”, 2 (5): 124-129, Zagreb

ŽUNIĆ, A.; KARAIČ, Z. (2015.), *Robne kuće i opskrbni centri arhitekta Aleksandra Dragomanovića*, „Prostor”, 23 (2): 276-303, Zagreb

ARHIVSKI IZVORI

Arhiva Gradskog ureda za strategijsko planiranje i razvoj Grada, Ulica Republike Austrije 18, Zagreb:

1. Detaljni urbanistički plan naselja Trnsko – DUPT (1972.), Urbanistički zavod grada Zagreba, [dir Jakov Zanić], Zagreb
2. Provedbeni urbanistički plan Trnsko (izmjene i dopune) – PUPT (1987.), Urbanistički zavod grada Zagreba [dir.: Aleksandar Bakal], Zagreb

MEĐUNARODNE POVELJE

Atenska povelja 1931. Objavljeno u: Marasović, T. (1983.), *Zaštita graditeljskog nasljeđa – povijesni pregled s izborom tekstova i dokumenata*, prijevod: Marina Marasović-Alujević, prema talijanskom tekstu objavljenom u knjizi Carla Ceschija *Teoria e storia del restauro*, str. 215; Bulzoni, Roma 1970.; Društvo konzervatora Hrvatske – Zagreb, Sveučilište u Splitu – Filozofski fakultet u Zadru – OOUR prirodoslovno-matematičkih znanosti i studija odgojnih područja u Splitu, Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet – Poslijediplomski studij graditeljskog nasljeđa – Split; Zagreb – Split

Atenska povelja 1933. Congress Internationaux d'Architecture moderne (CIAM), La Charte d'Athenes, Paris. Prijevod: J. Tyrwhitt. (1946.), The Library of the Graduate School of Design, Harvard University

INTERNETSKI IZVORI

- Internetske stranice portala *pogledaj.to*:

članak objavljen 22. studenog 2011., <http://pogledaj.to/art/novi-zagreb-nije-geto/>, datum pristupa: 29. veljače 2016.

članak objavljen 16. studenog 2011., <http://pogledaj.to/art/diskretni-sarm-tresnjevke/>, datum pristupa: 12. ožujka 2016.

članak objavljen 26. svibnja 2015., <http://pogledaj.to/arhitektura/urbana-obnova-kao-umjetnost/>, datum pristupa: 25. travnja 2016.

članak objavljen 14. prosinca 2015., <http://pogledaj.to/arhitektura/arhitektonski-kolektiv-assemble-dobio-umjetnicku-nagradu-turner/>, datum pristupa: 25. travnja 2016.

- Prijevod Atenske povelje iz 1933. na engleski jezik:

http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/research_resources/charters/charter_04.html, datum pristupa: 13.01.2016.

- Internetske stranice portala Clubture: <http://www.clubture.org/baza-clanica/kontraakcija>, datum pristupa: 11. travnja 2016.

- Internetske stranice Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu:
<http://www.arhitekt.unizg.hr/SU/Lists/Voditelji/DispForm.aspx?ID=26>; datum pristupa: 11. travnja 2016.
- Internetska stranica *Muzeja kvarta* na www.facebook.com:
<https://www.facebook.com/muzej.kvarta/about?lst=570136356%3A100001082630771%3A1460328673&section=bio&pnref=about>; datum pristupa: 11. travnja 2016.
- Internetske stranice portala www.culturenet.hr:
<http://www.culturenet.hr/default.aspx?id=58563>, datum pristupa: 11. travnja 2016.
- Internetske stranice projekta *Solarno mapiranje Trnskog*:
<http://www.solmaptrnsko.net/projekt>, datum pristupa: 25. travnja 2016.
- Internetske stranice Hrvatskog leksikona:
<http://www.hrleksikon.info/definicija/bedeker.html>, datum pristupa: 12. ožujka 2016.
- Internetske stranice Zagrebačkog električnog tramvaja:
<http://www.zet.hr/UserDocsImages/Marketing/Brosura%20-%20pan.autobus%202015.pdf>, datum pristupa: 12. ožujka 2016.